

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра історії, археології, інформаційної та архівної справи

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри ІАІАС
доктор історичних наук,
професор
Василь Орлик
«___»_____ 2022 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

за другим (магістерським) рівнем вищої освіти

на тему

**«Фонд Єлисаветградського реального училища в Державному
архіві Кіровоградської області»**

Виконала здобувач вищої освіти
II курсу, групи ІС 21 М (1,4)
ОПП «Інформаційна, бібліотечна та
архівна справа»
спеціальності 029 «Інформаційна,
бібліотечна та архівна справа»
Колпакова А.О.
«___»_____ 2022 р.

Керівник роботи
доктор історичних наук, професор
_____ Василь ОРЛИК
«___»_____ 2022 р.

Рецензент
кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри документознавства та
методики навчання УГСП
_____ Алла ЗЛЕНКО

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, МЕТОДИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

- 1.1 Історіографія проблеми
- 1.2 Джерельна база
- 1.3 Методи досліджень в архівознавстві

РОЗДІЛ 2. Фонди освітніх установ XIX – початку XX ст. в Державному архіві Кіровоградської області

- 2.1 Освітні заклади на Кіровоградщині в XIX – на початку XX ст.
- 2.2 Фонди освітніх установ XIX – початку XX ст. Кіровоградщини в Державному архіві Кіровоградської області

РОЗДІЛ 3. Фонд «Єлисаветградське реальне училище»

- 3.1 Історія фондоутворювача
- 3.2 Склад та структура фонду

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із вагомих напрямків досліджень інформаційних установ України, є вивчення окремих архівних фондів установ чи особистостей які відіграли значущу роль у розвитку української держави та її регіонів. Однією із таких інституцій було Єлисаветградське земське реальне училище. Для дослідження даного начального закладу досить цінним є вивчення інформаційних можливостей його фонду. Незважаючи на начебто значну цікавість місцевих краєзнавців до проблем історії освіти Кіровоградщини, та пов'язаними із навчальними закладами видатних особистостей регіону, до сих пір не було здійснене спеціальне архівознавче дослідження фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище» Державного архіву Кіровоградської області, що також актуалізує проведення даного дослідження.

Мета дослідження: дослідити фонд 60 «Єлисаветградське реальне училище» Державного архіву Кіровоградської області.

Дана мета дослідження конкретизується наступними дослідницькими завданнями:

1. Вивчити історіографію проблеми та опрацювати джерельну базу дослідження.
2. Проаналізувати склад та структуру фондів закладів освіти Кропивниччини в Державному архіві Кіровоградської області
3. Дослідити історію Єлисаветградського реального училища як фондоутворювача
4. Вивчити склад та структуру фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище» Державного архіву Кіровоградської області

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ми вперше здійснюємо комплексний аналіз архівного фонду Єлисаветградське реальне училище та його інформаційних можливостей для наукових досліджень.

Об'єкт дослідження: Фонди закладів освіти ХІХ – початку ХХ ст. у Державному архіві Кіровоградської області.

Предмет дослідження: архівний фонд «Єлисаветградське реальне училище».

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження та розв'язання окреслених дослідницьких завдань нами використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема, компаративний, аналізу та синтезу, класифікації, евристичний та ін.

Практичне значення дослідження. Основні положення дослідження можуть бути використані при викладанні курсів «Архівознавство», «Управління інформаційними ресурсами», для здобувачів ЗВО, що навчаються за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», а також здобувачів освітніх програм у яких передбачений освітній компонент «Краєзнавства» та для дослідників які займаються вивченням історії освіти в Україні.

Публікації. По темі магістерської роботи нами написано й опубліковано 1 статтю.

Зміст та структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Обсяг основного тексту – 64 стор., список використаних джерел та літератури складає 53 найменування, 20 рис.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, новизна, мета та завдання дослідження.

Перший розділ присвячений розгляду стану наукової розробки проблеми, аналізу джерельної бази дослідження, а також методів і принципів проведення архівознавчого дослідження.

У другому розділі досліджувалися склад та структуру фондів закладів освіти Кропивниччини в Державному архіві Кіровоградської області

Третій розділ присвячений аналізу фонду «Єлисаветградське реальне училище». Розглядається історія фондоутворювача. Значна увага приділена вивченню складу та структури даного фонду.

У висновках нами узагальнено результати дослідження, а також сформульовано його теоретичні та практичні підсумки, визначено перспективні напрямки використання матеріалів фонду 60 ДАКіО у наукових дослідженнях.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, МЕТОДИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографія фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище» Державного архіву Кіровоградської області безпосередньо пов'язана із дослідженням історії цього навчального закладу, особливо історії відомих особистостей чиє життя було пов'язане із навчанням або викладанням у Єлисаветградському реальному училищі. Окрім цього, значно менша кількість публікацій присвячених безпосередньо дослідженню цього фонду.

Тому, розглянемо увесь корпус праць, розділивши його на дві групи: 1) праці присвячені історії цього навчального закладу, особливо історії відомих особистостей чиє життя було пов'язане із навчанням або викладанням у Єлисаветградському реальному училищі; 2) праці присвячені дослідженню фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище» Державного архіву Кіровоградської області. Зупинимось детальніше на цих двох групах історіографічних джерел.

Так, зокрема, ми віднесли до першої групи публікації у яких прямо чи опосередковано висвітлюються проблеми історії Єлисаветградського реального училища, історії відомих особистостей чиє життя було пов'язане із навчанням або викладанням у даному навчальному закладі. Перші праці які ми піднесли до першої групи були написані у часи функціонування Єлисаветградського реального училища і відповідно належали перу його сучасників. Серед корпусу таких праць не можна залишити по за увагою «Памятну книжку для учнів Єлисаветградського земського вищого реального училища»¹ яка була надрукована в губернському центрі – м. Херсоні 1873 р., тобто на третій рік після створення цього навчального закладу в повітовому м. Єлисаветграді. «Пам'ятка» складалася із 26 пунктів, у яких «детально

¹ Памятная книжка для учеников Єлисаветградского земского высшего реального училища. – Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1873. 8 с.

розписувалися правила внутрішнього розпорядку, обов'язки учнів»². Саме пункт 1 цієї настанови учням реального училища демонструє клерикалізм усієї освіти російської імперії «учень повинен з старанністю виконувати релігійні обов'язки, молитися вранці та ввечері, молитвою починати та закінчувати свої заняття та їжу»³.

Досить вагомим історіографічним джерелом є пам'ятні книги та некрологи присвячені пам'яті відомих викладачів. Так, зокрема, вагомим історіографічним джерелом із історії Єлисаветградського реального училища є книга присвячена пам'яті Г.Я. Близніна⁴. У даному виданні міститься інформація про різні аспекти діяльності Єлисаветградського реального училища, як фондоутворювача фонду 60 Державного архіву Кіровоградської області. Пам'ятна книга розпочинається дослідженням Г.Я. Близніна гідросистеми річки Інгул⁵. Дане дослідження стало результатом діяльності метеостанції Єлисаветградського реального училища. У досліджуваному нами фонді 60, зберігається значна кількість документів та матеріалів пов'язаних саме з діяльністю цієї метеостанції, за організацію роботи якої Г.Я. Близнін «1896 р. на Всеросійській промисловій і художній виставці в Нижньому Новгороді отримав диплом першого розряду «за організацію образцової Метеорологической станции в Елисаветграде и за первые в России, весьма важные для сельского хозяйства, исследования над влажностью почвы»»⁶. Певна інформація про діяльність даного земського училища є у некролозі присвяченому В. Ястребову⁷.

² Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. К., 2009. С.24.

³ Там же. С.1.

⁴ Памяти Г.Я. Близнина. Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Липо-Типография Н.Ш. Сейдера, 1902

⁵ Близнин Г.Я. Высоты полых вод реки Ингула у Елисаветграде. Памяти Г.Я. Близнина. Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Липо-Типография Н.Ш. Сейдера, 1902. С.1-15.

⁶ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. 2009. С.21.

⁷ Владимир Николаевич Ястребов: Некролог. Киевская старина. 1899. № 10 . С. 121-126.

Аналізуючи публікації присвячені діяльності Єлисаветградського реального училища які належали сучасникам тієї епохи, не можна залишити по за увагою і інші праці, зокрема різнопланові звіти які публікувалися цим навчальним закладом. Так, зокрема, це звіти про стан Єлисаветградського реального училища. Такі звіти публікувалися регулярно, вони містили інформацію про особовий склад, приміщення училища та інше⁸.

Особливої уваги заслуговує також і звіт про безплатні народні читання в Єлисаветградському земському реальному училищі⁹. Цей звіт свідчить про переважно пропагандистську спрямованість даних читань (курсів), адже якщо в середньому в рік було проведено 23 читання, то вони розподілялися на релігійні, літературні, історичні, географічні та природничо-історичні. Практично усі напрямки курсів спрямовувалися на пропаганду ідей російської церкви та імперських наративів з перекручуванням історичної правди в дусі ідей псевдоісторика Погодіна. Проте, не зважаючи на імперські наративи програми, в реальному училищі був дух українства. Ось як про це присав один із його видатних випускників Є. Чикаленко : ««В реальній школі у нас атмосфера була натурально московська, як і по всіх школах Росії, але з тою різницею, що тут нас ніхто не переслідував за розмову між собою на українській мові, як це робилось по державних школах. Навпаки, учитель ботаніки Г. Блюзнір раз у раз говорив, що таке-то зілля по-латині зветься так-то, а «по-малорусски» так-то; учитель московської мови М. Завадський навчав, що ять пишеться тоді, коли в малорусском языке слышится «і» (...) Але характеристично, що найменше говорили українською мовою і

⁸ Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища в 1876/7 академическом году. И о метеорологической станции за всё время её существования. – Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1878; Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища за 1894 год. – Елисаветград: Русская скоропечатня Гольденберга, 1895; Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища за 1898 год. – Елисаветград: Паровая Типо-Литография О.М. Гольденберга, 1899; Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища в 1913 году. – Елисаветград: Тип. Елисаветградского уездного земства, 1914

⁹ Безплатные народные чтения при Елисаветградском Земском Реальном Училище. Первое десятилетие (1893-1903). Елисаветград, 1903.

найменше цікавились українським рухом селянські хлопці, оті земські вихованці, вони одні й соромились рідної мови і не признавались до неї, за рідкими виїмками, мабуть, бажаючи швидше позбутись отого тавра – «мужицтва»¹⁰.

Аналізуючи історіографію присвячену Єлисаветградському земському реальному училищу як фондоутворювачу, не можна залишити по за увагою й працю з історії міста видану під прізвиськом єлисаветградського міського голови О.М. Пашутіна¹¹, хоча значна кількість дослідників вважає, що О.М. Пашутін був лише замовником тексту, а його реальним автором був викладач Єлисаветградського реального училища Володимир Ястребов. Проте, все ж хто б не був його справжнім автором, це дослідження містить ряд вагомих фактів із історії реального училища.

У ХХ ст. після ліквідації більшовицьким окупаційним режимом системи реальних училищ, як до речі і гімназій також, історія Єлисаветградського реального училища майже не приваблювала дослідників, хіба що побіжно згадувався даний навчальний заклад у біографіях його відомих випускників, таких як, «академік Георгій Проскура, театральні діячі Микола Садовський, Панас Саксаганський, Гнат Юра; класики української літератури ХХ ст. Євген Маланюк, Юрій Яновський; білоруський драматург Ригор Кобець; музичні діячі Генріх Нейгауз, Фелікс Блуменфельд, Кароль Шимановський (польський композитор)»¹² та інших.

Лише з початку 90-х років ХХ ст. зріс інтерес дослідників, переважно краєзнавців до історії Єлисаветградського реального училища, цей інтерес

¹⁰ Цитата за: Степанова О. Єлисаветградське реальне училище – «розсадник» українства і науки. URL: <https://dozor.kr.ua/post/elisavetgradske-realne-uchilische--rozsadnik-ukrainstva-i-nauki-4562.html>

¹¹ Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елисаветград: Лито-Типография Бр. Шполянских, 1897.

¹² Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. 2009. С.36-37.

триває і до сьогодні¹³. У працях сучасних українських дослідників розглядаються різні аспекти історії даного реального училища, перш за все це історичні біографії відомих особистостей Єлисаветградського реального училища, таких як М. Завадський¹⁴, В. Ястребов¹⁵, Г. Близнін¹⁶, Є. Маланюк¹⁷, Ю. Яновський¹⁸ та ін¹⁹. Проте, на сьогодні, єдиною фундаментальною працею з історії Єлисаветградського реального училища є перший розділ монографії підготовленої авторським колективом ЦНТУ (на

¹³ Степанова О. Єлисаветградське реальне училище – «розсадник» українства і науки. URL: <https://dozor.kr.ua/post/elisavetgradske-realne-uchilische--rozsadnik-ukrainstva-i-nauki-4562.html>

¹⁴ Чернищенко І. «Неабиякий педагог...»: М. Р. Завадський (1848–1926) // РШ. 1998. № 4; Чуднов, О. (1993, Лютий 25). Сенатор Михайло Завадський. Єлисавет, 4 (19); Базака Р.В. Преса Кіровоградщини (1874-1921 рр.) : історико-функціональний аспект, типологічна характеристика. Дис. Канд. Наук із соціальних комунікацій. Запоріжжя, 2015.

¹⁵ Босий, О., Боса, Л. Дослідник степової України. Народна творчість та етнографія. 2005. № 3. С.105-109; Босько В. Єлисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел (1873 - 1914). Вечірня газета. 2010. 17 липня. С. 7; Бракер Н. Володимир Миколайович Ястребов: До тридцятих роковин смерті. Єлисавет. 1992. 20 травня. С.3; Карповець Н. Листування В.Ястребова і Ф.Вовка. Берегиня. 1997. № 1-2. С. 110-126; Кривенко В. Зникаючі сліди історії. Народне слово. 2012. 29 березня; Лісниченко Ю. Чужий по крові, та рідний за духом: До 150-річчя Володимира Ястребова. Вечірня газета. 2005. 5 серпня;

Любарський Р. Ястребовські читання. Перші. Міжнародні. Народне слово. 2011. 27 жовтня; Ніколаєвський В. Патріот степового краю. 21-й канал. 2012. 27 вересня; Орел С. Чарівний меч Володимира Ястребова. Народне слово. - 2005. 16 серпня.

¹⁶ Орлик В.М., Присяч Н.Д. До питання організації природничих досліджень у Російській імперії (на прикладі Єлисаветградського земського реального училища) // Південь України у вітчизняній історії. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: «Астропринт», 2012. – С.80-85; Головата, О., Луньов, В. Внесок Г. В. Близніна в розвиток метеорології в Єлисаветградському реальному училищі. Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти : І Міжнар. наук. конф., 13 трав. 2020 р., м. Кропивницький : тези доп. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С. 167-171;

¹⁷ Куценко Л. Співець степової Еллади. Дзвін. 1991. № 7. С. 138—141; Гушак І. Вогненних шляхів апостол. Київ. 1992. № 2. С. 105—107; Грабовський С. Син степової Еллади. Історичний календар'97. К., 1996. С. 42—43; Куценко Л. «Я свідомий гріха, що беру на себе...». Дивослово. 1996. № 4. С.15—16; Крупач М. Маланюк Євген Філімонович. Довідник з історії України. 2-е видання. К., 2001. С. 445.

¹⁸ Поліщук В. Маловідомі факти про рід і дитинство Юрія Яновського. URL: <https://web.archive.org/web/20171017145726/http://m.day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/budynok-z-viknamy-na-staru-fortecyu>

¹⁹ Орлик В. Поляки в Єлисаветградському земському реальному училищі (1870-1919 рр.). Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2017. № 16/17. S.13-18

момент виходу книги ще КНТУ) з історії технічної освіти на Кіровоградщині²⁰.

Отже, на сьогодні сформовано потужну групу праць із історіографії Єлисаветградського реального училища, яку ми віднесли до першої групи історіографічних праць із досліджуваної нами теми.

Стосовно, другої групи праць до якої ми віднесли дослідження фонду 60 та власне й самого Державного архіву Кіровоградської області, де власне й зберігається даний архівний фонд, то необхідно зазначити, що спеціального архівознавчого дослідження фонду Єлисаветградського реального училища не проподилося.

До другої історіографічної групи праць також, необхідно віднести і ряд публікацій, у яких йдеться про історію формування фондів Державного архіву Кіровоградської області²¹

Проте, на жаль, у жодній із указаних праць не має комплексного дослідження фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище», що актуалізує дану проблему й обумовлює наше звернення до цієї теми.

1.2. Джерельна база.

Відповідно до усталеної у вітчизняному архівознавстві класифікації писемних архівознавчих джерел, джерельну базу нашого дослідження складають наступні групи джерел: 1) нормативно-правові акти 2)

²⁰ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. К., 2009.

²¹ Трибуцька О. А. Державному архіву Кіровоградської області – 85 років. *Архіви України*. 2010. № 5. С. 91-103; Бабенко О., Колечкін В. Державному архіву Кіровоградської області – 90 років. *Архіви України*. 2016. № 1. С. 50-57; Колечкін В. Державний архів Кіровоградської області у Всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С.117-121; *Державні архіви Української РСР: Короткий довідник*. К., 1972. С. 115-117; *Государственные архивы Украинской ССР: Справочник*. К., 1988. С. 150-153; *Crimsted Kennedy P. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukrain and Moldavia*. Princetou, 1988. В.1. Р. 739-741; *Государственные архивы СССР: Справ. В. 2 ч. М.*, 1989. Ч.1. С. 526-530; *Архівні установи України: Довідник* К., 2000. С. 85-88.

інструктивні та довідково-інформаційні матеріали 3) архівні документи і матеріали. Так, зокрема, корпус нормативно-правових актів складають правові джерела, це перш за все імперське законодавство про земські установи²², законодавчі акти які безпосередньо стосувалися Єлисаветградського земського рельного училища (Рис.1) та тогочасне освітнє законодавство.

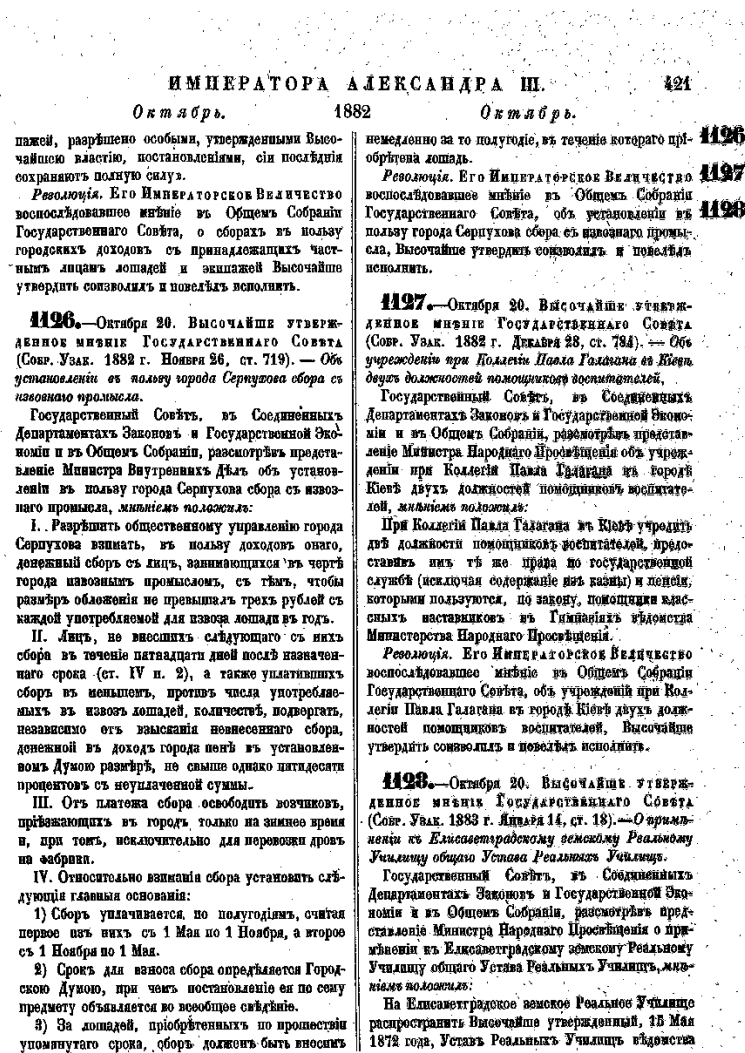

Рис.1 Закон про надання ЄЗРУ прав урядових реальних училищ

²² Положение о губернских и уездных земских учреждениях. 1 января 1864 г. Реформы Александра II. М.: Юридическая литература, 1998.

До другої групи джерел належать анотовані реєстри описів фондів Державного архіву Кіровоградської області. Перш за все це Том I Анотованого реєстру описів ДАКО. Фонди періоду до 1917 року²³, путівник по ДАКО²⁴, описи фонду 60, а також справа фонду 60²⁵. До третьої групи джерел – документи і матеріали фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище» в ДАКО. Це документи і матеріали систематизовані у 321 справі за 1869-1919 рр., зокрема, «циркуляри, розпорядження Міністерства народної освіти, Херсонського губернатора та попечителя Одеського навчального округу. Справа про відкриття Єлисаветградського земського реального училища (1870). Статути училища. Протоколи засідань правління училища, педагогічної ради, батьківського комітету та екзаменаційних комісій. Навчальні програми та звіти про стан училища. Фінансово-бухгалтерські документи. Особисті документи учнів (свідоцтва, посвідчення, заяви, характеристики). Атестати та свідоцтва про закінчення училища. Відомості про успішність учнів, екзаменаційні відомості. Книги обліку прийнятих на навчання. Списки учнів, викладачів та службовців. Формулярні списки вчителів. Листування з питань призначення та звільнення викладачів, роботи метеорологічної станції училища, проведення публічних читань, організації навчального процесу та з фінансово-господарських питань»²⁶. Опис фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище» міститься на офіційному сайті Державного архіву Кіровоградської області²⁷.

²³ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том I. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. 292 с. URL.: https://dakiro.kr-admin.gov.ua/book/ReestrD_1.pdf (дата звернення: 25.08.2022).

²⁴ *Кіровоградський обласний державний архів: путівник* / упоряд: Є.Й.Горбунова та ін. К., 1966. 255 с.

²⁵ Державний архів Кіровоградської області. Справа фонду № Р – 823. 75 арк.

²⁶ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том I. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. С.56.

²⁷ Єлисаветградське реальне училище. Фонд.№60, інв. Опис.№1. Державний архів Кіровоградської області URL.: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/op/dorad/60-1.pdf>

Значна частина указаних груп джерел також, як і опис фонду 60, містяться на офіційному сайті ДАКіО²⁸.

1.3. Методи архівознавчих студій

Ми цілком поділяємо думку Лесі Ковальської про те, що «методологічні питання дослідження архівних справ тривалий час не розглядалися в науковому колі. Нині визначення основних засад методологічного та методичного підходу до дослідження справи є одним із пріоритетних завдань для вченого, оскільки це лежить в основі наукового, об'єктивного та достовірного рівня наукового дослідження. Взагалі методологія - це система принципів і способів, правил і стандартів пізнання, або просто наука про засоби навчання»²⁹.

Відома вітчизняна архівістка професорка Ірина Матяш указує, що «методологічну основу архівознавства складають фундаментальні загальнонаукові принципи (об'єктивності, всебічності, комплексності, історизму, детермінізму тощо), що є світоглядним підґрунтям архівознавчої теорії, та конкретнонаукові (пертиненцтпринцип, провенієнцпринцип, принцип аполітичності архівів, принцип територіальності архівів та ін.), які визначають засади дисциплінарного накопичення знань та практичної діяльності архівів»³⁰.

Для успішного виконання визначених у нашій кваліфікаційній роботі дослідницьких завдань нами було реалізовано комплекс наукових принципів та методів, зокрема, методи аналізу і синтезу, системного аналізу, історичний метод, метод наукової евристики, метод ідентифікації та класифікації документів та інші.

²⁸ Державний архів Кіровоградської області URL.: <http://dakiro.kr-admin.gov.ua/index.php> (дата звернення: 25.11.2021).

²⁹ Kovalska L. Methodology of archivistics research of thematic complexes of files. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. №4. 2018. С.64-70 (С.66)

³⁰ Матяш І. Б. Специфічні принципи і методи архівознавства. *Архіви України*. 2010. № 5(270). С.20.

Підсумовуючи викладене в першому розділі нашої кваліфікаційної роботи, ми можемо констатувати наступне: проведений нами аналіз наукових праць з історії Єлисаветградського реального училища та фонду 60 фондоутворювачем якого власне і є Єлисаветградське реальне училище, засвідчують відсутність системного й комплексного дослідження даного архівного фонду. У той же час, в Державному архіві Кіровоградської області є достатня кількість джерел для здійснення даного дослідження, яке передбачає використання комплексу наукових принципів та методів.

РОЗДІЛ 2. Фонди освітніх установ XIX – початку XX ст. в Державному архіві Кіровоградської області

2.1 Освітні заклади на Кіровоградщині в XIX – на початку XX ст.

Розпочати виклад матеріалу цього розділу ми хочемо із цитати відомого історика та краєзнавця С. Шевченка, котрий писав, що «Прихід військ Російської імперії у середині XVIII ст. до Центральної України ініціював уряд Єлисавети Романової. Незважаючи на протести січовиків – господарів межиріччя Синюхи й Дніпра та гетьманців, які його колонізували, донька Петра I на відібраних у козаків землях заснувала військове поселення Нову Сербію та фортецю св. Єлисавети, водночас вирішивши виселити з рідного краю степовиків, що означало першу депортацію Санкт-Петербургом українців»³¹. Разом із російським військом на терени сучасної Кіровоградщини прийшла і російська влада. Для реалізації імперської політики імперський окупаційний режим використовував різні засоби впливу на свідомість місцевого українського населення, в тому числі й за допомогою освіти та освітніх установ.

Особливо імперські наративи просувалися у військових навчальних закладах. На жаль, в Державному архіві Кіровоградської області відсутній архівний фонд Єлисаветградського кавалерійського юнкерського училища відкритого 1865 року на базі офіцерського кавалерійського училища створеного 1859 року. Єлисаветградське кавалерійське юнкерське училище було створене для «комплектування офіцерського складу кавалерійських частин Київського, Харківського та Одеського військових округів»³².

Стосовно інформації про освітні заклади на Кіровоградщині в XIX – на початку XX ст., то дослідники указують, що «перші відомості про розвиток

³¹ Шевченко С.І. Вершники на Інгулі. Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2013. 332 с. 21.

³² Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. К., 2013. С.16.

загальноосвітніх закладів у нашому місті з'являються у 1763 році, коли при фортеці св.Єлисавети була відкрита перша школа для дітей офіцерів. На початок ХХ століття у Єлисаветграді діяло: середніх навчальних закладів 8 - 3 чоловічих, 3 жіночих, 2 змішаних. Загальне число учнів у середніх навчальних закладах на перше січня 1912 року - 2875, загальна кількість викладачів - 214. Спеціальних навчальних закладів у Єлисаветграді 4 - торговельні класи, педагогічні курси при 6-ти класному міському училищі, духовне училище і юнкерське кавалерійське училище»³³.

Першим училищем (середнім навчальним закладом) в Єлисаветграді стало Духовне училище в якому готували майбутніх священників. Даний навчальний заклад було відкрито 1820 року. До училища «насамперед зараховувалися діти духовенства, що навчалися та утримувалися в гуртожитку безплатно. На вільні місця приймалися й інші діти, які оплачували навчання: 60 крб. на рік. Заклад, заснований настоятелем Єлисаветградського Успенського собору, протоієреєм Павловським, розміщувався у власному кам'яному двоповерховому будинку. А в двох безплатних чоловічих недільних школах, відкритих при кавалерійському й повітовому училищах, діти місцевих ремісників та робітників навчалися читання, письма, Закону Божого, арифметики. Викладачами в цих закладах працювали офіцери кавалерійського і вчителі повітового училищ. 1884 р. спеціальний збір для влаштування парафіяльної школи при Єлисаветградській римокатолицькій церкві організували її прихожани»³⁴. Необхідно зауважити, що у ХІХ столітті духовна і світська освіта за структурою майже не відрізнялися. Світська освіта складалася з народних училищ (які фактично відповідали рівню сучасної початкової школи), спеціалізованих училищ – реальних, ремісничих, комерційних і т.п. (4-9 кл. за сучасними мірками) та гімназій (4-11 клас). Майже така сама система була

³³ Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. К., 2013. С.6.

³⁴ Люта О. Початкова освіта в Єлисаветграді другої половини ХІХ ст. Наукові записки. Серія: Історичні науки. Вип.10. Кіровоград, 2007 С. 117-123. (118).

і в духовній освіті – церковно-приходська школа, духовне училище (4-9 клас), духовна семінарія. Випускники гімназій могли продовжити освіту у духовній академії, а випускники семінарій – в університетах. Часто випускники духовних училищ вступали до 5-6 класу класичної гімназії»³⁵.

Рис.2 Єлисаветградське духовне училище

Окрім Єлисаветградського реального училища, серед середніх освітніх установ міста, особливе місце посідає Чоловіча гімназія, яка існувала протягом 1885-1920 рр. Цей навчальний був розміщений по вул. Петрівській (нині вул. Тараса Шевченка), будівля Чоловічої гімназії збереглася і нині. «Зараз у цьому приміщенні на вул. Шевченка (колишня Петровська) знаходиться Управління МНС, хоча в народі його називають по-старому «Дом офіцерів». Але правильніше було б казати «Класична гімназія» або навіть «Московські ряди». Саме в колишніх ярмаркових рядах, створених

³⁵ Степанова О. Для кого створили перше училище в Єлисаветграді. URL: <https://dozor.kr.ua/post/dlya-kogo-stvorili-pershe-uchilishche-v-elisavetgradi-foto-6520.html>

спеціально для московських купців, розташувався колись унікальний навчальний заклад»³⁶.

Рис.3 Єлисаветградська чоловіча гімназія

Загалом, як указують дослідники «у 1870-1880-х рр. мережа міністерських чоловічих гімназій в українських містах зростала досить швидко. Зокрема, відповідні навчальні заклади засновано: у 1872 р. – в Бердянську та Ізюмі, у 1873 р. – Сумах, у 1874 р. – Одесі (3-тя по рахунку) та Києві (3-тя), у 1875 р. – Павлограді, у 1876 р. – Ананьєві та Маріуполі, у 1879 р. – Аккермані (суч. Білгород-Дністровський), у 1880 р. – Ізмаїлі, у 1882 р. – Прилуках, у 1883 р. – Києві (4-та) та Феодосії, у 1885 р. – Єлисаветграді (суч. Кропивницький) та ін.»³⁷.

Аналізуючи навчальні заклади які існували в ХІХ – на початку ХХ ст. на теренах сучасної Кіровоградщини, не можна залишити по за увагою Златопільську чоловічу гімназію, яка сформувалася на основі

³⁶ Степанова О. Школа геніїв у Єлисаветграді: Історія "Дому офіцерів" URL: <https://dozor.kr.ua/post/shkola-geniiv-u-elisavetgrad-i-istoriya-domu-ofitseriv-foto-4037.html>

³⁷ Милько В. І. Гімназії українських міст у період модернізації російської імперії (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). Проблеми історії України ХІХ — поч. ХХ ст. Випуск 26. 2017. С.195-209. С.201.

Здатопільського повітового дворянського училища та Златопільської чоловічої прогімназії яка 1885 р. була перетворена на «повну класичну чоловічу гімназію»³⁸.

Рис.4 Златопільська чоловіча гімназія

Досить потужним навчальним закладом була «Єлисаветградська громадська жіноча гімназія, яка бере свій відлік ще з двокласного училища, є найстарішою з-поміж середніх навчальних закладів міста на Інгулі та жіночих гімназій Північного Причорномор'я»³⁹. Єлисаветградська громадська жіноча гімназія також була найстарішим закладом не лише нашого міста, а й серед навчальних закладів Південної та Центральної України, а «з-поміж середніх жіночих закладів Південної України був одним із найбільших за чисельністю учениць. До престижної гімназії віддавали доньок представники різних соціальних станів та віросповідань. Успішній реалізації завдань навчально-виховного процесу сприяла копітка діяльність опікунської та педагогічної рад, батьківського комітету. Тривалий час закладом опікувався міський голова О. Пашутін, начальницями гімназії працювали К. Медем та Г. Алексеєва. Стабільним був склад

³⁸ Златопільська чоловіча гімназія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%87%D0%BE%D0%BV%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%B0_%D0%B3%D1%96%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96%D1%8F

³⁹ Шевченко С.І. Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860–1920 рр.). Кіровоград, 2007. С.7.

висококваліфікованих педагогів. У гімназійних стінах Єлисаветграда навчалися представниці родів Тобілевичів, Яновських, Тарковських, Лангемаків, Нікітіних, Емануелів, Флоровських, Волохіних, Поляновських, Козачинських, майбутня дружина Микитенка, кохані Маланюка, Семененка, Завадовського»⁴⁰. Єлисаветградська громадська жіноча гімназія забезпечувала високий рівень знань та сприяла формування вірнопідданських почуттів у її вихованок, адже за часів «імперії в гімназії було добре поставлене православно-патріотичне, естетичне виховання. Але не можна було вивчати мову, літературу, історію корінного населення України. У тій системі здійснювався контроль за політичною благонадійністю викладачів. Лише у роки національно-визвольних змагань отримано перший досвід українізації навчально-виховного процесу»⁴¹.

Рис.5 Єлисаветградська громадська жіноча гімназія

Стосовно Єлисаветградського безкоштовного ремісничо-грамотного училища заснованого 1867 р., необхідно зазначити, що ініціаторами його заснування були приватні особи, зокрема, викладач Єлисаветградського кавалерійського училища М. Федоровський, а також офіцерські дружини

⁴⁰ Там само. С.165.

⁴¹ Там само. С.166.

А. Резанова та О. Некрасова. Відомо, що в «училищі від часу створення працювало 12 вчителів, вчилася 180 учнів. Діяльність цього навчального закладу регламентувалася власним Статутом, у якому зазначалося, що училище створене з метою навчання майбутніх ремісників «з середовища російського населення, в якому ремесел переважно взагалі немає, і дати християнське, моральне й практичне виховання тим дітям з найбільш вихідних верств населення, які, залишившись без нагляду й засобів до життя, стануть з часом лише тягарем для суспільства»»⁴². До російського населення в імперський час зараховували і українців проводячи політику асиміляції.

Рис.6 Ремісничо-грамотне училище

Згадуючи навчальні заклади на території сучасної Кропивниччини які діяли в ХІХ – на початку ХХ ст., не можна оминати й приватні початкові заклади, фонди яких зберігаються у Державному архіві Кіровоградської області, зокрема Приватну жіночу гімназію М.Д. Гослен. Даний навчальний заклад було засновано 1906 року «викладачкою одеського жіночого приватного училища І розряду Марією Дезіровою Гослен. На початок 1915

⁴² Ремісничо-грамотне училище. URL: <https://tusovka.kr.ua/remisnicho-gramotne-uchilische>

року в гімназії навчалось 275 учениць. Форма учениць була чорного з синім кольору. Припинила існування у 1919 році»⁴³.

Рис.7 Світлина приміщення в якому розташовувалася Приватна жіноча гімназія М.Д. Гослен

Іншим приватним навчальним закладом чий фонд зберігається в Державному архіві Кіровоградської області була Єлисаветградська жіноча гімназія Єфимовської. Дана гімназія «розміщувалася в орендованому приміщенні по Великій Перспективній вулиці. Навчальний заклад бере початок з 1902 року як приватне училище 1-го розряду»⁴⁴. Єлисаветградська жіноча гімназія Єфимовської пройшла трансформацію від початкового училища 1-го розряду в 1902 році до жіночої прогімназії в 1904 році, а з травня 1907 року до жіночої 7-ми класної гімназії. Єлисаветградська жіноча гімназія Єфимовської обслуговувала переважно «чином населення Єлисаветграда. Згідно звітів про учнів за 1904-1910 роки, у гімназії було два підготовчих класи (молодший та старший), сім основних та восьмий додатковий педагогічний. Гімназистки користувалися усіма правами учениць

⁴³ Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. К., 2013. С.18.

⁴⁴ Григораш В. Де навчалися діти елисаветградців URL: <https://dozor.kr.ua/post/de-navchalisya-diti-elisavetgradtsiv-foto-16512.html>

державних та громадських гімназій. Отримували атестати за 7-й клас, свідоцтва домашніх наставниць та учительок по закінченню 8-го класу та свідоцтва за будь-який клас при виході з гімназії до її закінчення чи переведенні до іншої гімназії. Право видачі атестатів та свідоцтв належало педагогічній раді без усіляких ускладнень та обмежень, що існували для приватних закладів»⁴⁵.

Рис.8 Будівля Єлисаветградської жіночої гімназії Єфимовської

Утримувати приватні гімназії не було прибутковою справою, відомо, що «у серпні 1916-го О.Н.Єфимовська заявила опікунській раді про своє бажання передати гімназію у відання міста. Навчальний заклад на той час уже був великим просвітницьким центром у Єлисаветграді, у ньому навчалось 600 дівчат, що змусило відкрити паралельні відділення усіх класів. А от матеріальне становище було недостатнім: те, що гімназія була приватною, позбавляло великих щорічних казенних субсидій. Опікунська рада у листі- зверненні 22 серпня 1916-го пропонувала прийняти міській думі

⁴⁵ Григораш В. Де навчалися діти елисаветградців URL: <https://dozor.kr.ua/post/de-navchalisya-diti-elisavetgradtsiv-foto-16512.html>

у своє відомство укомплектований заклад, що було набагато дешевше, ніж створювати новий. Документ про передачу датований 28 жовтня 1916-го»⁴⁶.

Як бачимо серед навчальних закладів м. Єлисаветграда на початку ХХ ст. було 3 жіночі гімназії які давали класичну освіту: Громадська жіноча гімназія, приватна жіноча гімназія М.Д. Гослен та приватна жіноча гімназія Єфимовської. Для представників чоловічої статі середню освіту отримати було значно простіше, можна було навчатися в духовному, військовому чи реальному училищах або в гімназіях.

2.2 Фонди освітніх установ ХІХ – початку ХХ ст. Кіровоградщини в Державному архіві Кіровоградської області

У Державному архіві Кіровоградської області, окрім фонду Єлисаветградського реального училища, зберігається ряд фондів освітніх установ ХІХ – початку ХХ ст., зокрема, Єлисаветградського комерційного училища В.В. Бонч-Бруєвича, Єлисаветградського другого комерційного училища, Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії, Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, Єлисаветградської єврейської чоловічої гімназії Шалити і Волова, Приватної жіночої гімназії М.Д. Гослен, Новомиргородської змішаної гімназії та інші.

Так, фонд 57 Єлисаветградського комерційного училища В.В. Бонч-Бруєвича. Даний фонд має 1 опис до якого входять 58 справ 1902-1914 рр., зокрема, протоколи приймальних іспитів та екзаменаційні відомості, учбові програми і правила поведінки учнів⁴⁷. Вагоме місце серед корпусу документів цього фонду містять «особисті документи учнів (атестати,

⁴⁶ Григораши В. Де навчалися діти елисаветградців URL: <https://dozor.kr.ua/post/de-navchalisya-diti-elisavetgradtsiv-foto-16512.html>

⁴⁷ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том І. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. С.54.

свідоцтва про народження та освіти, заяви). Заяви учнів та їх батьків про звільнення від оплати за навчання. Книга обліку успішності учнів. Бухгалтерські документи та відомості на видачу заробітної плати викладачам та працівникам училища. Список викладачів. Особові справи учнів. Листування з навчальним відділом Міністерства торгівлі і промисловості, Єлисаветградським казначейством з питань організації навчального процесу, призначення та звільнення адміністративно-викладацького складу, зарахування учнів до училища та з фінансово-господарських питань»⁴⁸.

Документи і матеріали Єлисаветградського другого комерційного училища зберігаються у фонді 58 Державного архіву Кіровоградської області. Він охоплює 1 опис до якого входить 198 справ. До речі, незважаючи на те, що більшовики ліквідували дореволюційні навчальні заклади, у фонді є документи не лише 1907-1920, а й 1922 рр. Це «циркуляри Міністерства торгівлі й промисловості, Міністерства народної освіти та повітового відділу народної освіти з питань роботи комерційного училища. Справа про організацію і відкриття училища. Статут училища. Протоколи засідань попечительської, педагогічної та шкільної рад, педагогічного комітету, комісії класних наставників та батьківських і загальних зборів училища. Протоколи вступних і випускних іспитів учнів та екзаменаційні відомості. Навчальні програми та звіти і відомості про їх виконання. Фінансово-бухгалтерські документи. Особисті документи учнів (свідоцтва, атестати, посвідчення, заяви). Відомості успішності учнів. Журнали обліку відвідування занять. Списки членів попечительської ради, викладачів, службовці та учнів училища. Заяви вчителів про прийом на роботу та відомості на видачу заробітної плати навчально-адміністративному персоналу. Листування з навчальним відділом Міністерства торгівлі й промисловості, Департаментом середньої школи Міністерства народної

⁴⁸ Там само.

освіти, Єлисаветградською міською управою з питань проведення навчально-виховної роботи та з кадрових, фінансових і господарських питань»⁴⁹.

Фонд 59 «Єлисаветградська чоловіча класична гімназія» також має 1 опис до якого входить 57 справ за 1879-1920 рр. Документи і матеріали даного фонду включають «розпорядження попечителя Одеського навчального округу. Протоколи засідань педагогічної ради, екзаменаційної комісії, господарського комітету. Звітні відомості класних наставників та рапорти викладачів про проведену навчально-виховну роботу у класах. Особисті документи учнів (свідоцтва, атестати, посвідчення, заяви) і послужні списки батьків. Класні журнали, списки та екзаменаційні роботи учнів. Формулярні списки викладачів та відомості на видачу заробітної плати»⁵⁰.

Фонд 61 «Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище» має також 1 опис який охоплює 9 справ за 1878-1908 рр. із документами про «огляд про діяльність ради училища. Звіти про стан навчальної роботи. Прибутково-видаткова книга та відомості на видачу заробітної плати службовцям. Каталог книг училища. Списки учнів. Формулярні списки викладачів»⁵¹.

Фонд 64 «Єлисаветградська єврейська чоловіча гімназія Шалити і Волова», як і всі інші фонди освітніх установ мають 1 опис. До опису входить 13 справ за 1916-1920 рр., зокрема, «особисті документи учнів (заяви, свідоцтва, атестати). Списки учнів та відомості про їх успішність. Класні журнали. Формулярні списки вчителів. Прибутково-видаткові кошториси та відомості на видачу заробітної плати працівникам гімназії»⁵².

⁴⁹ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том I. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. С.55.

⁵⁰ Там само. С.56.

⁵¹ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том I. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. С.57.

⁵² Там само.

Фонд 68. «Приватна жіноча гімназія М.Д. Гослен» містить 17 справ за 1907-1920 рр., зокрема, «циркуляри і розпорядження попечителя Одеського навчального округу. Протоколи загальних зборів, шкільної ради гімназії. Звіти про стан навчально-виховної роботи у 1914-1916 рр. Відомості про успішність і поведінку учениць. Свідоцтва про закінчення гімназії. Особові документи учнів (свідоцтва, посвідчення, заяви). Списки викладачів та працівників гімназії. Листування з інспектором народних училищ Одеського навчального округу з питань призначення та звільнення вчителів»⁵³. У фонді 68 серед корпусу документів і матеріалів зберігається «зо два десятки фотографій випускниць навчального закладу. За даними 1911 року, з 270 учениць гімназії 207 єврейок, тобто більше 76 відсотків. Серед прізвищ учениць зустрічається багато відомих у нашому місті: Софія Заславська, Анастасія Емануель, Равка Радомильська»⁵⁴.

Досить «бідним» на збережені до нашого часу архівні документи є фонд 371 «Єлисаветградська жіноча гімназія Єфимовської». У даному фонді зберігається лише 1 справа за 1915 р. у якій містяться «циркуляри та розпорядження попечителя Одеського навчального округу»⁵⁵.

Фонд 358 Єлисаветградське комерційне училище містить 103 справи за 1907-1920 рр. які включають «циркуляри Міністерства торгівлі і промисловості. Протоколи засідань педагогічного комітету і батьківської ради. Книга обліку успішності учнів. Списки та особові справи учнів»⁵⁶.

В Державному архіві Кіровоградської області також зберігаються документи і матеріали освітніх закладів які знаходилися не в м. Єлисаветграді. Так, зокрема, фонд 65 «Новомиргородська змішана гімназія», охоплює 9 справ за 1914-1922 рр., зокрема, «відомості про успішність

⁵³ Там само. С.58

⁵⁴ Григораш В. Де навчалися діти елисаветградців URL: <https://dozor.kr.ua/post/de-navchalisya-diti-elisavetgradtsiv-foto-16512.html>

⁵⁵ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том I. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. С.113-114.

⁵⁶ Там само. С.111.

учениць гімназії. Книги копій свідоцтв про закінчення VII, VIII класів та свідоцтв про домашнє навчання. Журнали успішності і поведінки учнів»⁵⁷.

Фонд 498 Златопільська жіноча прогімназія. Цей фонд має 1 опис і включає 421 справу за 1869-1893 і 1895-1920 рр., в яких зосереджені «постанови та розпорядження попечителя Київського навчального округу. Протоколи засідань педагогічних рад, батьківських зборів. Навчальні програми. Річні звіти та статистичні таблиці про діяльність прогімназії. Документи про відкриття жіночої прогімназії. Особисті документи учнів (свідоцтва, атестати, заяви). Відомості про успішність і поведінку учнів, журнали обліку майна та списки книг і педагогічних видань для гімназій. Фінансово-бухгалтерські документи. Журнали обліку особового складу та особові справи вчителів і наглядачів»⁵⁸.

Серед фондів освітніх закладів XIX – початку XX ст. які зберігаються у Державному архіві Кіровоградської області, найпотужнішим за інформаційним потенціалом та найчисельнішим щодо архівних справ є фонд 499 Златопільська чоловіча гімназія – 915 справ, організованих в 1 опис. Ці справи репрезентують різні типи документів, зокрема, «циркулярні розпорядження Міністерства народної освіти і попечителя Київського навчального округу. Статут ощадної каси при гімназії, надісланий Міністерством народної освіти. Протоколи засідань педагогічної ради, екзаменаційної комісії, батьківського і господарського комітетів. Річні звіти та статистичні таблиці про діяльність гімназії, про стан пансіону при гімназії. Відомості про розподіл навчальних годин між викладачами, кількість учнів, їх успішність і поведінку. Історична довідка про заснування прогімназії. Книги обліку прийому учнів до гімназії. Класні журнали. Рапорти та заяви викладачів. Формулярні та послужні списки працівників гімназії та їх особові справи. Кондуїтні списки учнів та списки осіб, що отримали свідоцтва та

⁵⁷ Там само. С.57.

⁵⁸ Там само.С.135.

атестати. Особові справи учнів. Книги обліку майна гімназії. Фінансово-бухгалтерські документи (кошториси, звіти, касові книги, книги обліку видачі авансів на утримання гімназії, рахунки). Листування з питань фінансової та навчальної діяльності гімназії»⁵⁹.

Аналізуючи фонди освітніх установ XIX – початку XX ст. які зберігаються у Державному архіві Кіровоградської області, не можна залишити по за увагою і фонд 500 Златопільське повітове дворянське училище, який має 1 опис і охоплює 130 справ за період 1837-1843 рр., зокрема «циркуляри та розпорядження Дирекції училищ Київської губернії та штатного наглядача Златопільського дворянського училища з навчально-адміністративних питань. Протоколи засідань педагогічної ради. Річні звіти про стан та діяльність училища і підвідомчих йому приходських училищ. Відомості про успішність учнів. Фінансово-бухгалтерські документи (кошториси, фінансові звіти, відомості про видачу коштів на пансіон вихованців). Алфавіти та формулярні списки працівників училища. Списки та особові справи учнів. Листування з Міністерством народної освіти, Дирекцією училищ Київської губернії, приходськими училищами з фінансових та навчально-адміністративних питань і з особового складу»⁶⁰.

Фонд 501 Златопільське сільськогосподарське училище Департаменту землеробства також має 1 опис який вміщує 181 справу за 1903-1919 рр. Це переважно «Циркуляри і розпорядження Департаменту землеробства. Протоколи засідань педагогічної ради училища та загальних зборів членів каси взаємодопомоги. Звіти про використання сільськогосподарських продуктів. Відомості річних екзаменаційних оцінок. Журнали обліку виконання сільськогосподарських робіт. Фінансово-бухгалтерські документи училища та каси взаємодопомоги. Атестати випускників. Особові справи та списки учнів. Списки працівників училища та відомості на видачу заробітної

⁵⁹ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том I. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. С.135-136.

⁶⁰ Там само. С.136.

плати. Листування з питань навчальної роботи училища та його фінансово-господарської діяльності»⁶¹.

В Державному архіві Кіровоградської області також зберігається не великий фонд 506 Олександрівська змішана гімназія яка включає 10 справ за 1914-1921 рр., у яких містяться «особисті документи учнів (метричні виписи, довідки, свідоцтва, заяви)»⁶².

Одним із пріоритетних напрямків діяльності Державного архіву Кіровоградської області в останні роки є оцифрування архівних матеріалів. Проте, незважаючи на величезний пласт діджиталізованої інформації, на сьогодні, на сайті цієї архівної установи містяться лише частина згаданих вище описів фондів освітніх установ XIX – початку XX ст., а про оцифрування архівних справ то і годі сподіватися⁶³.

Таким чином, у Державному архіві Кіровоградської області міститься значна кількість фондів освітніх установ XIX – початку XX ст., що робить даний архів досить потужною інформаційною установою з проблем історії освіти.

⁶¹ Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том I. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. С.137.

⁶² Там само.

⁶³ Оцифровані описи справ дорадянського періоду. Державний архів Кіровоградської області. URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/e-op.php>

РОЗДІЛ 3. Фонд «Єлисаветградське реальне училище»

3.1 Історія фондоутворювача

Як відомо, «вперше питання про відкриття в м. Єлисаветграді земського реального закладу з правами й привілеями урядового, порушується представниками Єлисаветградського повітового земства 1868 р. Щоправда, тоді, за для запобігання можливих ускладнень при вирішенні цієї проблеми, було вирішено розділити її на дві окремі й подати відповідні два клопотання – про відкриття реальної гімназії і про надання їй прав урядової»⁶⁴. А після «фактично отриманого дозволу на відкриття в м. Єлисаветграді приватної реальної гімназії (приватного училища першого розряду), 5 квітня 1870 р. збирається на своє перше засідання Правління училища у наступному складі: голова – Аполлон Олександрович Дикий і три члени – Микола Олексійович Божняк, Павло Олександрович Зелений та Іван Микитович Мактеєв. Правління констатувало, що розглянувши офіційне листування з питання відкриття цього навчального закладу, зокрема відношення херсонського цивільного губернатора та попечителя Одеського навчального округу, «может открыть свои действия теперь же, руководствуясь постановлением чрезвычайного земского собрания, почему определило: считать Правление Елисаветградского Высшего Земского Реального Училища открытым». Цікаво, що термін «вище» у назві «Єлисаветградського земського реального училища» (далі ЄЗРУ), як вказується в історичному нарисі м. Єлисаветграда О.М. Пашутіна, не містив в собі будь-яких якісних характеристик рівня освітньої підготовки, тим більше вищої освіти, й розумівся «разве в отношении к низшим земским школам, в официальном же порядке оно, как частное, именовалось просто училищем 1-го разряда, без добавления слова «реальное»⁶⁵.

⁶⁴ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.10.

⁶⁵ Там само. С.10-11.

Істориками та краєзнавцями доведено, що «Земське реальне училище було одним з найбільших навчальних закладів Єлисаветграда в останній чверті XIX - на початку XX ст. Урочисте відкриття Єлисаветградського земського реального училища відбулось 31 серпня 1870 року. В перший рік існування передбачалось відкриття 4 класів училища, однак до четвертого класу, за результатами вступних іспитів, могли бути прийнятими із 10 абітурієнтів лише 2, тому училище відкрилось у складі трьох класів. В перший рік роботи училища в ньому навчалось 189 учнів. Реальне училище відкрили в приватном кам'яному двоповерховому будинку, розташованому на Палацовій вулиці навпроти драматичного театру, який належав поручику Саморалову. У 1873 році з приватного будинку училище було переведено до будівлі дворянського зібрання на Ковалівці. У своєму первісному вигляді будинок проіснував до кінця 1890-х років. У цей період здійснюється давній задум земства збудувати для училища новий корпус-пансіонат для місцевих учнів і домову церкву та іконостас при ній»⁶⁶. Детально досліджуючи документи фонду 60 Державного архіву Кіровоградської області, ми цілком погоджуємося із тезами викладеними у праці присвяченій дослідженні еволюції технічної освіти в Центральній Україні, про те, що «Загалом становлення ЄЗРУ – піонера земської реальної освіти в Російській імперії було складним, на чому неодноразово наголошували члени його правління, досить непростою була ситуація в педагогічному колективі, особливо в перші роки його існування. У листопаді 1872 р. подає у відставку Ф.С. Стуллі, виконання обов'язків директора покладається на М.Ф. Блюменфельд, котрий у той час обіймав посаду помічника директора. До речі, місячна платня директора училища в 1872 р. складала досить пристойну суму – 208 руб. Вирішення питання про заміщення вакантної посади тривало майже рік. Правління ЄЗРУ досить скрупульозно підійшло до нього, розглядалися різні кандидатури, велось листування з ймовірними

⁶⁶ Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. К., 2013. С.8-9.

претендентами, зокрема, з Є.Л. Марковим, І.В. Яніним, п. Петунніковим. Не дійшовши до спільного бачення розвитку навчального закладу, правління продовжувало пошук гідного кандидата, й лише в жовтні 1874 р. приймається рішення запросити на цю посаду дійсного статського радника* Захарія Васильовича Коленка, котрий мав значний досвід роботи на посаді директора Херсонської гімназії. Після смерті З.В. Коленка, посаду директора обійняв випускник історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету Михайло Ромуальдович Завадський. Його шестирічне перебування на чолі ЄЗРУ стало періодом творчого піднесення закладу та отримання статусу урядового. 20 жовтня 1882 р. російський імператор Олександр III затвердив думку Державної Ради, щодо надання ЄЗРУ прав урядових реальних училищ»⁶⁷.

Рис.9 Єлисаветградське земське реальне училище

Як відомо, «вагому роль у навчально-виховному процесі ЄЗРУ, прищепленні любові до рідної землі, до її історії відігравав історико-

* Дійсний статський радник – цивільний чин IV класу за “Табелем про ранги”. Відповідав чинам генерал-майора і контр-адмірала

⁶⁷ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.17.

красназавчий музей створений випускником Новоросійського університету Володимиром Миколайовичем Ястребовим. Музей містив багату колекцію старожитностей, пам'яток археології, археографії, нумізмати та ін. В.М. Ястребов стає основоположником музейної справи в регіоні. У доповіді ревізійної комісії по ЄЗРУ за 1887 р. наголошувалося, що «в нынешнем году положено основание местному археологическому и этнографическому музею, устроенному по инициативе и личным трудом преподавателя истории и географии В.Н. Ястребовым при скромной затрате со стороны правления 50 руб. на раскопки»⁶⁸.

Рис.10 Володимир Ястребов⁶⁹

⁶⁸ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.20

⁶⁹ Ястребов Володимир Миколайовичю URL: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=009032

У першому розділі аналізуючи видатні особистості пов'язані із Єлисаветградським реальним училищем, ми згадували про функціонування в цьому навчальному закладі метеостанції. Вона була створена 1874 р. за ініціативою викладача математики та фізики Рудольфа Вячеславовича Пржшиховського в ЄЗРУ на кошти училища. Відомо, що деякі прибори їй безкоштовно надала Головна фізична обсерваторія, а Херсонське губернське земство 1877 р. виділило на її утримання 300 руб. «Метою створення метеостанції в Єлисаветграді був не лише збір матеріалів для теоретичних наукових досліджень, але й практичне використання цих результатів для інформування мешканців міста й повіту про можливі зміни погоди. Р.В. Пржшиховський не лише займався проведенням власних спостережень та публікацією їхніх результатів у періодиці, але й вивчає організацію сільськогосподарських і метеорологічних станцій в Європі, відвідавши подібні інституції в Парижі та Відні»⁷⁰.

Як свідчать документи фонду 60 «Єлисаветградське реальне училище», «значну увагу працівники метеостанції приділяли дослідженні гроз та шляхів розповсюдження на Єлисаветградщині та суміжних регіонах Херсонської і Київської губерній. З цією метою вони, за посередництва Головної фізичної обсерваторії, розпочали співпрацю з Географічним товариством у Санкт-Петербурзі, яке вивчало рух гроз і розподіл дощів у Російській імперії. У 90-х роках ХІХ ст. співробітниками метеостанції було звернуто увагу на проблеми епідеміології, лісівництва, практичної гідротехніки та сільського господарства. Так, зокрема, для досліджень співвідношення погодних умов із розвитком епідемії дифтерії і скарлатини, які проводив санітарний лікар Т.В. Шевченко, метеостанція склала спеціальні таблиці опадів за 6 років у м. Єлисаветграді та Єлисаветградському повіті. Тісно спрацювала метеостанція із лісничим Чорноліського лісництва І.І. Чижовим, котрий

⁷⁰ Орлик В.М., Присяч Н.Д. До питання організації природничих досліджень у Російській імперії (на прикладі Єлисаветградського земського реального училища) // Південь України у вітчизняній історії. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: «Астропринт», 2012. С.82

використовував надані йому дослідницькі матеріали під час розробки плану лісового господарства. Не менш цінними були результати спостережень метеостанції для розрахунків запасів води в природніх водоносних шарах, які використовувалися Єлисаветградським міським водопроводом. Досить позитивною була практика публікування результатів спостережень за рівнем опадів із доданням відомостей які надходили до повітової управи із волостей, це давало можливість «наблизитися до визначення ступеня природного зрошення в різних ділянках повіту та послужити зручним матеріалом для розробки питання про систему обробітку ґрунту та про умови врожайності різних культур»⁷¹.

Ми вказували, що з метеостанцією Єлисаветградського земського реального училища пов'язана «дослідницька діяльність видатного педагога Гаврила Яковича Близнін, котрий після Р.В. Пржшиховського очолив цю метеостанцію. Рівень та значимість наукових досліджень Г.Я. Близніна підкреслюють його відзнаки. Так, зокрема, в квітні 1885 р. Імператорською Академією наук його було затверджено кореспондентом ГФО, 1886 р. він обирається почесним членом Товариства «натуралістів при Імператорському Новоросійському університеті», в 1890 р. розпорядчий комітет Херсонської земської сільськогосподарської та промислової виставки присудив йому нагороду першого ступеню – золоту медаль. У 1895 р. на Всеросійській виставці, учений одержав срібну медаль від Московського товариства сільського господарства, а в 1896 р. на Всеросійській промисловій і художній виставці в Нижньому Новгороді отримав диплом першого розряду «за організацію зразкової Метеорологічної станції в Єлисаветграді та за перші в Росії, дуже важливі для сільського господарства, дослідження над вологістю ґрунту, а 1897 р. Від Імператорського вільного економічного товариства – малу золоту медаль»⁷².

⁷¹ Там само. С.83

⁷² Орлик В.М., Присяч Н.Д. До питання організації природничих досліджень у Російській імперії (на прикладі Єлисаветградського земського реального училища) // Південь

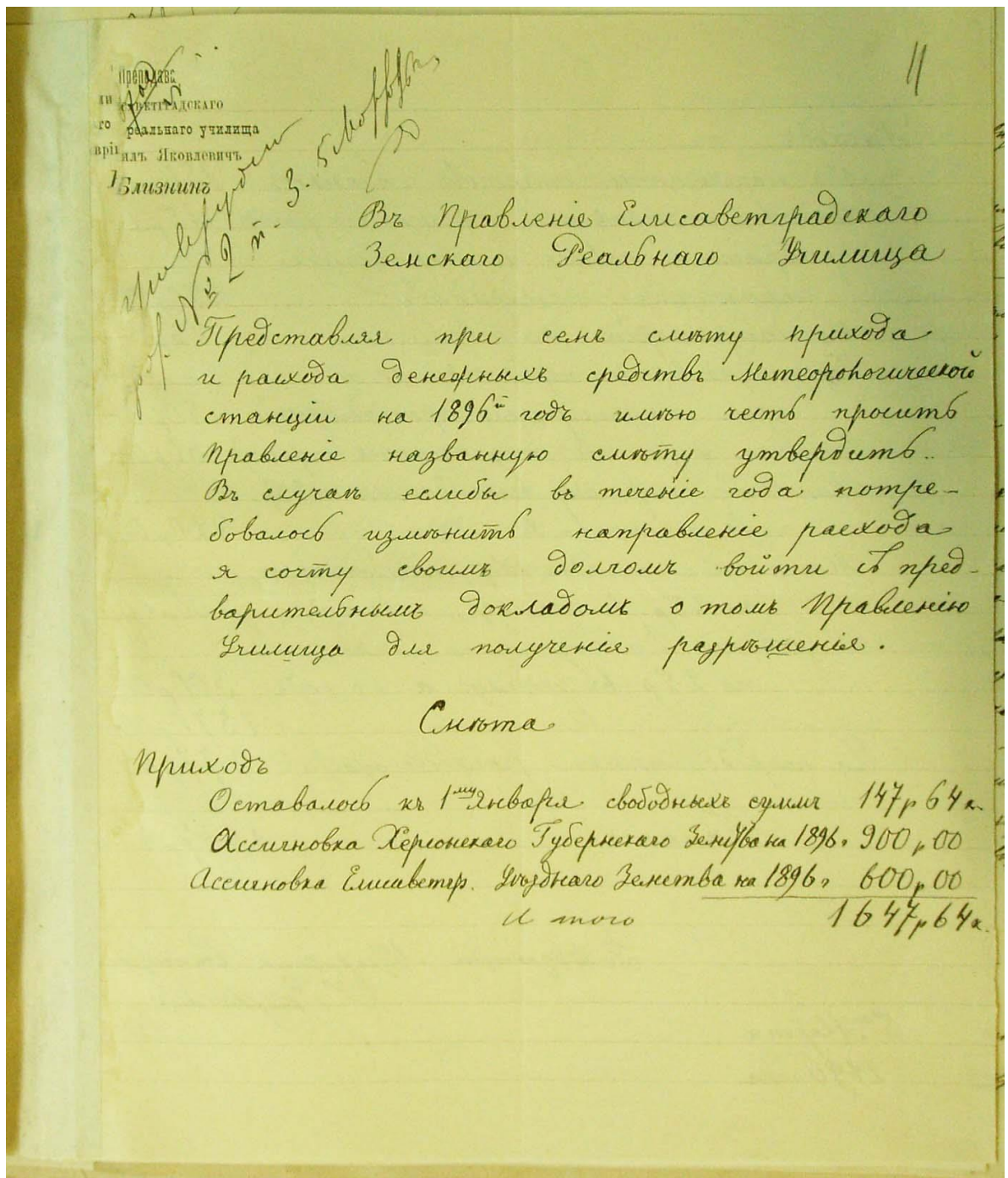

Рис.11 Кошторис метеостанції ЄЗРУ на 1896 р.

Окрім згаданих вище історико-краєзнавчого музею та метеостанції, родзинкою освітнього процесу в ЄЗРУ був рисувальний клас, створений 1880 р., «у якому викладав академік портретного живопису Санкт-Петербурзької Академії мистецтв П.О. Крестоносцев. Із самого початку цей клас стає визначним освітньо-культурним осередком у регіоні, адже

навчалися в ньому не лише реалісти, але й вихованці інших навчальних закладів. Так, зокрема, у 1871-1872 навчальному році серед 68 осіб, котрі відвідували заняття було 37 учнів ЄЗРУ, 9 – жіночої гімназії, 3 – жіночого училища, 7 – класичної прогімназії, 1 – ремісничого училища та 11 інших осіб. Така просвітницька діяльність знайшла широку підтримку діячів земства, і не лише Єлисаветградського, на губернській виставці, яка проходила в м. Єлисаветграді, П.О. Крестonosцеву було присуджено золоту медаль за поширення у краї корисних художніх знань. Члени правління ЄЗРУ наголошували, що розповсюдження будь-яких технічних знань, розвиток технічного виробництва неможливі без знання малювання, указуючи, що про першорядне значення малювання для ремесла і всякого технічного виробництва свідчать багато держав Європи, де суспільства поширення ремесла і грамотності дбають не так про влаштування ремісничих шкіл, шкіл як про школи для ремісників і головний предмет викладання в таких школах – креслення малювання. Виразність, витонченість роботи та разом міцність – суть відмінні риси іноземних творів і не важко помітити, що всі ці якості може повідомити знання креслення та малювання»⁷³.

⁷³ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.21-22.

Рис.12 Рисувальний клас ЄЗРУ

Також вагомою складовою навчально-виховного процесу стала бібліотека ЄЗРУ, яка поділялася на фундаментальну та учнівську. 1870 р., «на час відкриття бібліотека мала 448 назв та 768 томів видань. Значну частину книг для бібліотеки училища пожертвував доцент Новоросійського університету (нині Одеський національний університет ім. Мечникова) О. Ф. Стюарт. Учнівська бібліотека та початку діяльності училища не була відкрита із-за незначної кількості книг»⁷⁴. Учнівська бібліотека була відкрита 1874 р.⁷⁵ Правління училища «за клопотанням педагогічного колективу виписувало вітчизняну та зарубіжну новітню наукову та навчальну літературу, періодику. Загалом протягом 1871-1872 навчального року, на ці потреби було виділено 1300 руб. ... Загалом, правління та дирекція ЄЗРУ приділяли значну увагу розвитку бібліотеки, виписували потрібну літературу із-за кордону. Наприкінці 1913 р., бібліотечні фонди ЄЗРУ нараховували 11388 одиниць зберігання, зокрема, 4002 видання (9334 томи) на суму

⁷⁴ Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. К., 2013. С.11-12.

⁷⁵ Там само. С.12.

16 697 руб. 77 коп. у фундаментальній та 1977 найменувань (2054 томи) вартістю 1748 руб. 49 коп. у учнівській бібліотеці»⁷⁶.

До речі, частина бібліотечного фонду Єлисаветградського земського реального училища зберігається у фондах Державного архіву Кіровоградської області та Обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д.І. Чижевського⁷⁷. У фонді відділу рідкісних і цінних видань Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського, на сьогодні, у значна частина книг зі штампами фундаментальної та учнівської бібліотеки Єлисаветградського земського реального училища (Рис.13-14).

Рис.13 Книги із штампами фундаментальної та учнівської бібліотеки Єлисаветградського земського реального училища

⁷⁶ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.22-24.

⁷⁷ Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. К., 2013.

Рис.14 Книги із штампами фундаментальної та учнівської бібліотеки Єлисаветградського земського реального училища

У першому розділі розглядаючи історіографію ЄЗРУ ми згадували серед плеяди визначних особистостей чия діяльність була пов'язана із реальним училищем, постать видатного педагога кінця XIX – початку XX ст. М. Завадовського, становлення та професійне зростання якого було тісно пов'язано з ЄЗРУ. Михайло Ромулович Завадський обіймав посаду директора училища у 1876-1882 рр, був редактором і видавцем «першого в Російській імперії незалежного від Міністерства народної освіти журналу “Педагогический вестник”, що виходив двічі на місяць у м. Єлисаветграді протягом 1881-1882 рр. Загалом, аналізуючи навчально-виховний процес у ЄЗРУ, необхідно зазначити, що училище було творчою лабораторією передових педагогічних ідей тогочасності»⁷⁸.

⁷⁸ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.24.

Необхідно зауважити, що після отримання ЄЗРУ прав і привілеїв урядового реального училища, викладачі отримали статус державних службовців та відповідний ранг із Табелю про ранги, і «вони, за сумлінну викладацьку діяльність протягом визначеного законодавцем терміну, а також за науково-дослідну роботу, участь у наукових товариствах (імператорських), дослужувалися V класу – статського радника (відповідав чинам бригадира армії і капітан-командора, відмінених у кінці XVIII – на початку XIX ст.)»⁷⁹. Це давало змогу «викладачам ЄЗРУ покращувати свій матеріальний стан, спочатку це відчули ті з них, котрі прийшли в училище маючи ранги цивільної служби. Так, зокрема, у 1886-1887 н. р. інспектор училища М.Ф. Марков за 26 уроків на тиждень, отримував у рік 1740 руб., а викладач малювання академік П.О. Крестоносцев за 23 уроки – 2100 руб., за таку ж кількість уроків викладач історії та географії В.М. Ястребов – 1560 руб. Проте, вже в наступному 1887-1888 навчальному році ситуація покращилася, адже переважна більшість викладачів отримала за вислугу років наступні ранги й відповідно підвищення окладів, інспектор училища М.Ф. Марков отримував тепер 2250 руб. на рік, викладач історії та географії В.М. Ястребов – 2000 руб»⁸⁰. Аналізуючи життєвий рівень викладацького складу Єлисаветградського реального училища, необхідно зазначити, що «на початку XX ст., царська влада проводила політику заохочення до педагогічної діяльності, травневим 1908 р. законом встановлюється мінімальна заробітна плата вчителів початкової школи – 360 руб. у рік, яка підвищувалася на 10% за кожні 5 років стажу. Досить суттєво підвищився статус викладачів середньої школи, вони мали службові та пенсійні права. Мінімальна річна заробітна плата таких учителів із вищою освітою складала 900 руб., а за кожні п'ять років стажу вони отримували надбавки в розмірі 400 руб. Якщо ж учитель мав стаж роботи в середніх навчальних закладах понад 20 років, то надбавка до його заробітної платні зростала до 2500 руб., і

⁷⁹ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.33.

⁸⁰ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.25.

до 750 руб. якщо у нього не було вищої освіти. У випадку, коли стаж учителювання був більше 40 років то надавалася ще одна надбавка в розмірі 1550 руб. на рік. Враховуючи, що ЄЗРУ мало статус урядового середнього навчального закладу, то й його викладацький склад користувався усіма зазначеними перевагами. Так, зокрема, в 1913 р., за рік до Першої світової війни, директор ЄЗРУ Я.П. Кобець отримував 1800 руб. окладу, 1800 руб. – столових, 825 руб. за викладання 11 уроків російської мови та історії та 60 руб. за уроки в паралельних класах, всього 4485 руб; виконуючий обов'язки інспектора О.О. Грузинов – 750 руб. окладу, 600 руб. за 8 уроків математики, 400 руб. квартирних і 350 руб. за викладання в паралельних класах, разом 2100 руб.; законовчитель О.В. Богородський – 600 руб. як класний наставник, 1050 руб. за 14 уроків Закону Божого, 800 надбавки за кожні 5 років стажу та 150 руб. за уроки в паралельних класах, разом 2600 руб.; П.О. Ільяшевич – 180 руб. за виконання обов'язків секретаря педради і 1455 руб. за 20 уроків математики й креслення, разом 1635 руб.; О.М. Шерр – 600 руб. як класний наставник, 1575 р. за 21 урок російської мови, 800 руб. надбавки за стаж і 375 руб. за 5 уроків у паралельних класах, разом 3325; М.О. Студнічка – 1260 руб. за 21 урок французької мови в основних класах і 300 руб. за 5 уроків у паралельних класах, разом 1560 руб.; Ф.І. Келлер – 600 руб. як класний наставник, 1350 руб. за ведення 18 уроків німецької мови та 1600 руб. надбавки за стаж викладацької роботи, разом 2950 руб.; К.Я. Теодорович – 1200 руб. за 16 уроків математики й фізики, 180 руб. за підготовку дослідів, разом 1380 руб.; Ф.С. Козачинський – 600 руб. як класний наставник, 960 руб. за 16 уроків малювання і чистописання, 400 руб. за стаж і 120 руб. за 2 уроки малювання в паралельних класах, разом 2080 руб.; Л.С. Сочинський – 600 руб. як класний наставник, 180 руб. як бібліотекар ЄЗРУ, 1350 руб. за 18 уроків географії та арифметики, 400 руб. за стаж і 150 руб. за 2 уроки в паралельних класах, разом 2680 руб.; С.І. Цвітко – 600 руб. як класний наставник, 1125 руб. за 15 уроків історії та 150 руб. за 2 уроки в паралельних класах, разом 1875 руб.; Б.П. Любімов – 600 руб. як класний наставник,

180 руб. за завідування природничим кабінетом, 1125 руб. за 15 уроків і 150 руб. за 2 уроки в паралельних класах, разом 2055 руб. Підвищувалася також заробітна платня училищному лікарю, він отримував оклад 480 руб. і 120 руб. столових, разом 600 руб., помічники класних наставників, зокрема, І.О. Ек, окрім 300 руб. окладу отримував 300 руб. столових. Незначною була оплата праці учителів гімнастики ротмістра О.А. Рустановича та штаб-ротмістра А.В. Рустановича по 450 руб., а також учительки німецької мови А.Ф. Вельфе – 480 руб. за 8 уроків і 240 руб. за 4 уроки в паралельних класах, разом 720 руб. та законовчителя В.І. Васильєва за 2 уроки, адже вони мали незначне навантаження»⁸¹.

Щоб зрозуміти матеріальні можливості викладачів та співробітників ЄЗРУ наведемо відомості про купівельну здатність імперського рубля на початку ХХ ст. згідно «бюлетеня Єлисаветградської хлібної біржі, у 1909 р. пуд пшениці коштував у межах 1,17-1,20 руб.*, ячмінь – 68-71 коп. за пуд, овес – 60-65 коп., просо – 58-61 коп., пшоно – 90-97 коп., кукурудза – 44-57 коп., борошно круп'яне 1 сорту – 9,9-10 руб., висівки – 47-57 коп., насіння лляне – 1,48-1,50 коп. Кілограм свинини коштував 30-32 коп., баранини – 20-37 коп., ковбаси – 62 коп., телятини – 30 коп., яловичина 17-34 коп., білого хліба – 6-9 коп.; гуска – 1 руб. 20 коп., курка – 45-85 коп., качка – 60 коп., індик – 2-2,5 руб., яблуко – 1 коп.; 10 оселедців – 50 коп., фунт солі – 50-60 коп. Відро денатурованого спирту 92°, виробництва Маловисківського винокурного заводу, на складі Ю. Гейбтмана в м. Єлисаветграді по вул. Московській, продавалося за 2 руб. 50 коп. Сніданок, обід, або вечеря «на коровьем масле из двух блюд и чашка кофе» в Єлисаветградському ресторані Т.О. Анікіна «Париж», тоді коштували 30 коп. Щодо промислової групи, то аршин батисту коштував 12 коп. у суконно-мануфактурному магазині М.Ф. Вольського. Матеріал пошиття чоловічого костюма з англійської

⁸¹ Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.29-30.

* Літом того ж року її ціна в Одесі була в межах 1,25-1,55 руб. (Голос Юга. – №142, от 21 июня 1909 г.).

шерсті відріз «в 5 аршин на пиджак и жилет – 2 руб. 50 коп». Для пошиття літніх штанів до цього комплекту рекомендувалося «английское трико отборного качества необыкновенно прочное и практичное, цвета черного или черно-сероватого в новомодную продольную полосу ценою за 1 арш. 10 верш. на целые брюки 1 р. 95 к.». Годинник із чорної вороної сталі із заводом на 192 години коштував 5 руб., а такий же в срібному корпусі 84 проби, з масивною кришкою – 8 руб. 75 коп. Друкарська машинка коштувала 100-275 руб. у залежності від фірми виробника та конструктивних особливостей, зокрема, наявності табулятора. Імпортна емальована чавунна ванна коштувала 80-100 руб., піаніно лейпцігської придворної фабрики «Ирмлер» – 540 руб., його можна було купити в розстрочку за 24 місяці із щомісячним платежем 22 руб. 50 коп. А довідкове видання «Весь Елисаветград» коштувало лише 10 коп»⁸².

3.2 Склад та структура фонду

Фонд 60 Єлисаветградське земське реальне училище містить 320 архівних справ. Даний фонд було сформовано й упорядковано в роки діяльності фондоутворювача – Єлисаветградського земського реального училища. Попередній опис був створений 1919 року.

За призначенням документи фонду можна розділити на нормативну та виконавчу групи документів. Характеризуючи власне сам опис даного фонду, примітним стає той факт, що в справах практично не розділені нормативні та виконавчі документи. Так, зокрема, до першої групи можна було б віднести справу 79 «Циркуляр Херсонського губернатора про призначення на офіцерські посади. Клопотання про вступ до училище і про здавання в оренду приватних квартир для учнів», справу 124 «Указ імператора про проведення перепису населення. Повідомлення про скликання X зїзду

⁸² Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. С.31-32.

природознавців і лікарів у Києві. Умови для подання на конкурс в академію художніх малюнків, рисунків та інших робіт», справу 175 «Таємні розпорядження и листування з попечителем Одеського учбового округу про боротьбу з виявленням учнями політичної неблагонадійності і недисциплінованості серед учнів». Але як бачимо, друга частина назви справи не може стосуватися корпусу нормативних документів.

Проте, у фонді все ж містяться справи, які можна однозначно віднести до нормативно-розпорядчих. Це справа 17 «Рішення педагогічної ради училища», справи 34, 72, 84, 85, 110, 111, 123, 136, 144, 155, 170, 187, 188, 215, 223, 229, 236, 237, 242, 250, 267, 273, 280, 292, 293, «Розпорядження попечителя Одеського учбового округу», справа 35 «Розпорядження попечителя Одеського учбового округу» справа 238 «Розпорядження Міністерства освіти та попечителя Одеського учбового округу з питання відрахування учнів із училища», справа 261 «Циркуляри та розпорядження попечителя Одеського учбового округу», справа 150 «Справа про встановлення форменого одягу для учнів».

Таким чином, виключно до нормативно-розпорядчих ми можемо віднести лише 30 справ із 320 які містяться у фонді 60 Єлисаветградське земське реальне училище, тобто до нормативно-розпорядчих відносяться 9,37 % справ фонду.

Справа 150, окрім нормативно-розпорядчих документів містить (Рис.15) і зображальні документи.

19
ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ, по всеподданнѣйшему докладу Г. Министра Народнаго Просвѣщенія, въ 23 день Декабря 1899 года Всемилостивѣйше соизволилъ на приевненіе ученикамъ Елисаветградскаго Земскаго Реального училища форменной одежды по образцу, установленному для учениковъ правительственныхъ реальныхъ училищъ, вносѣдствіе ходатайства Правленія училища отъ 8 Ноября 1899 г.

Описаніе формы одежды.

ПОЛУКАФТАНЪ—темно-зеленаго сукна, однобортный, не доходящій до коленъ, застѣгивающійся на девять позолоченныхъ гладкихъ выпуклыхъ пуговицъ, съ четырьмя такими же пуговицами сзади по концамъ карманныхъ клапановъ, воротникъ (скошенный) и обшлага (прямые) одного сукна съ мундиромъ; по верху воротника нашить узкій золотой галузъ, а у обшлаговъ, гдѣ разръзъ, по двѣ малыя пуговицы.

ШАРОВАРЫ и блуза темно-сѣраго сукна.

ПАЛЬТО—темно-зеленаго сукна, двубортное, офицерскаго образца; пуговицы таковы же, какъ на мундирѣ; петлицы на воротникѣ одинаковаго съ полукафтаномъ сукна съ желтою выпушкою и съ пуговицею.

ФУРАЖКА—одинаковаго съ полукафтаномъ сукна, по образцу военныхъ фуражекъ, съ желтыми выпушками вокругъ тульи*) и верхняго края околышка. На околышкѣ надъ козырькомъ жестяной позолоченный знакъ, состоящій изъ двухъ лавровыхъ листьевъ, перекрещивающихся стеблями, между ними помѣщены инициалы училища.

Сверхъ сего дозволяется носить:

БАШЛЫКЪ—изъ верблюжьаго сукна, безъ галуза.

и **ШИНЕЛЬ**—темно-зеленаго сукна, по образцу военныхъ, съ воротникомъ того же сукна, но безъ клапановъ (петличекъ).

Лѣтняя одежда.

Нарусинныя **БЛУЗЫ** съ чернымъ ремненнымъ кушакомъ и нарусинныя **БРЮКИ** и бѣлыя фуражки изъ полотна съ установленными буквами.

Старую форму разрѣшается донашивать до конца 1900 г.

*) Ширина тульи должна быть не менѣе 4 сантиметромъ и знакъ (орбъ) долженъ быть никакъ не уменьшеннаго размѣра.

Печ. разр. Полтавѣ, Богомоэль. — „Экономическая“ тип. М. Фивкеза въ Елисаветградѣ.

Рис.15

У грудні 1899 р. російський імператор Микола II затвердив учням Елисаветградського Земського реального училища формений одяг згідно зразку встановленого для учнів урядових реальних училищ⁸³. Так, зокрема, вони мали носити однобортний напівкаптан із темно-зеленого сукна, який мав застігатися на дев'ять позолочених гудзиків. Такі ж гудзики нашивалися на кишенькові клапани. Шаровари й блуза шилися із темно-сірого сукна. Формене пальто було темно-зеленого кольору, двобортне, офіцерського зразку, з таким ж як на мундирі гудзиками, на комірі розміщувалися петлиці з

⁸³ ДАКО. – Ф.60, оп.1, спр.150, арк.19.

жовтим знаком та гудзиком. Головним убором учнів реального училища був кашкет, він виготовлявся за зразком військових кашкетів із однакового з напівкаптаном сукна.

На його околичці над козирком, розміщувався жерстяний позолочений знак у формі двох перехрещених гілок з лавровими листами, між якими розміщувалися ініціали училища. Установлювався й літній варіант форменого одягу, зокрема парусинові блузи з чорним ремінним поясом і парусинові штани та білий полотняний кашкет із встановленими буквами. Окрім цього, учням Єлисаветградського Земського реального училища дозволялося носити башлик із верблюжого сукна (без галуна) та шинель із темно-зеленого сукна, за зразком військових, але без клапанів (петлиць)⁸⁴. Дана справа, як уже зазначалося містить і зображальні документи, зокрема є ескіз арматури кокарди та петлиць (Рис.16) та ескізи форменого одягу учнів Єлисаветградського Земського реального училища (Рис.17).

Рис.16 ескіз арматури для кокарди та петлиць, а також гудзика для форми учнів Єлисаветградського Земського реального училища

⁸⁴ Там само.

Рис.17 Ескізи форменого одягу учнів Єлисаветградського Земського реального училища

Серед справ фонду 60 Єлисаветградське земське реальне училище значна частина стосується господарчої діяльності цього навчального закладу. Це, зокрема, справа 7 «Справа про купівлю будинку для училища», справа 16 «Справа про страхування рухомого і нерухомого майна в училищі», справа 19 «Список учнів з відмітками плати за навчання», справа 20 «Справа позичково-ощадної каси службовців», справа 21 «Прибутково-видаткова книга Єлисаветградського земського реального училища», справа 25 «Розрахункова книга позичково-ощадної каси службовців училища», справа 26 «Розрахункова книга позичково-ощадної каси службовців училища», справа 27 «Прибутково-видаткова книга Єлисаветградського

земського реального училища», справа 30 «Прибутково-видаткова книга Єлисаветградського земського реального училища», справа 33 «Опис майна вечірніх малювальних класів», справа 48 «Видаткова головна книга каси службовців при Єлисаветградському земському реальному училищі», справа 62 «Книга збору платні за право навчатися з учнів Єлисаветградського земського реального училища», справа 108 «Головна книга каси службовців при Єлисаветградському земському реальному училищі», справа 116 «Загальна прибутково-видаткова книга позичково-ощадної каси службовців Єлисаветградського земського реального училища», справа 117 «Справа про стягнення державного квартирного податку», справа 125 «Книга грошових розрахунків із Єлисаветградською Повітовою Земською Управою», справа 126 «Розрахункова книга про видачу зарплати службовцям Єлисаветградського повітового реального училища», справа 136 «Книга особистих рахунків членів позичково-ощадної каси при Єлисаветградському земському реальному училищі», справа 140 «Відомості про стягнення платні за права навчатися учням», справа 141 «Загальна прибутково-видаткова книга Єлисаветградського повітового реального училища», справа 142 «Загальна прибутково-видаткова книга Єлисаветградського повітового реального училища за статтями», справа 152 «Рахунок сум запасного капіталу ЄЗР училища і здійснювані з нього видатки на будівництво до будівлі училища», справа 153 «Загально прибутково-видаткова книга Єлисаветградського земського реального училища», справа 154 «Квитанції про сплату учнів за право навчатися», справа 161 «Загальна прибутково-видаткова книга Єлисаветградського земського реального училища», справа 168 «Рахунки сум запасного капітала Єлисаветградського земського реального училища і здійснення з них видатків на будівництво приміщення училища», справа 169 «Загальна прибутково-видаткова книга Єлисаветградського земського реального училища», справа 174 «Особові рахунки членів каси службовців Єлисаветградського земського реального училища», справа 186 «Прибутково-видаткова книга училища», справа 222

«Книга збору платні за навчання», справа 227 «Прибутково-видаткова книга за 1907 рік», справа 228 «Прибутково-видаткова книга за 1907 рік за статтями», справа 235 «Книга каси службовців училища», справа 241 «Загальна прибутково-видаткова книга Єлисаветградського земського реального училища», справа 290 «Повідомлення про відкриття кредитів в Єлисаветградському казначействі і вимогові відомості на видання заробітної плати особовому складу училища», справа 296 «Повідомлення про відкриття кредитів в Єлисаветградському казначействі, порівнювальні відомості про кошторисні витрати, вимогові відомості на видання заробітної плати особовому складу училища», справа 297 «Порівняльні відомості про спеціальні кошти, рахунки і вимогові відомості на видання заробітної плати особовому складу училища», справа 302 «Відомість про розподіл уроків і заробітної плати між викладачами в 1916/17 навч. роках», справа 303 «Порівняльні відомості про спеціальні кошти і партикулярні суми за січень і лютий місяці 1917 року», справа 304 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому складу реального училища за лютий місяць 1917 р.», справа 305 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за травень місяць 1917 р.», справа 306 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за червень місяць 1917 р.», справа 307 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за липень місяць 1917 р.», справа 308 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за серпень місяць 1917 р.», справа 309 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за вересень місяць 1917 р.», справа 310 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за жовтень місяць 1917 р.»

20 мая 1916

Требовательная ведомость
на выдачу жалованья личному составу Елисаветградского
Земского Реального Училища за май месяц 1916 года.

Директор Я. П. Кобець.	352	50	Вручил жалованья 50 руб. 50 коп.
Н. об. исп. А. А. Грузиновъ Квартмастер	222 225	66	Вручил жалованья 66 руб. 66 коп. 1/2 руб. 66 коп.
Законоуч. о. Г. Пыхтия	217	50	Вручил жалованья 50 руб. 50 коп.
----- о. В. Покровский	25	-	Вручил жалованья 25 руб. 25 коп. 1/2 руб. 25 коп.
----- о. Г. Сорокинъ.	10	-	Вручил жалованья 10 руб. 10 коп.
Преподават. А. М. Перръ.	256	25	Вручил жалованья 25 руб. 25 коп. 1/2 руб. 25 коп.
----- В. Д. Свинцовъ	162	50.	Вручил жалованья 50 руб. 50 коп.
----- В. И. Харциевъ.	75	-	Вручил жалованья 75 руб. 75 коп.
----- П. А. Ильиновичъ.	209	58	Вручил жалованья 58 руб. 58 коп.
----- К. Я. Теодоровичъ.	230	07	Вручил жалованья 7 руб. 07 коп.
----- М. А. Нескорожаная.	55	-	Вручил жалованья 55 руб. 55 коп.
----- Г. I. Дарась.	140	-	Вручил жалованья 140 руб. 140 коп.
----- Ф. И. Келлеръ.	295	83	Вручил жалованья 83 руб. 83 коп.
----- А. Ф. Вельфле.	100	-	Вручил жалованья 100 руб. 100 коп.

Рис.18 Вимогова відомість на видання заробітної плати особовому складу Єлисаветградського земського реального училища за травень 1916 року

справа 311 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за листопад місяць 1917 р.», справа 312 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за грудень місяць 1917 р.», справа 313 «Порівняльні відомості про кошторисні видатки за січень, лютий, вересень, жовтень, листопад, грудень місяці 1918 р.», справа 314 «Рахунки і вимогові

відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за січень і лютий місяці 1919 р.»,

20 рахун. № 20

Требовательная ведомость
на выдачу жалованья личному составу Елисаветградского
Земского Реального Училища за февраль 1919 года.

Директоръ Н. П. Кобець	452	39	по распоряженію А. Кобець
И. об. исп. А. А. Грузиновъ	502	44	по распоряженію И. Грузинова
Законоучительъ С. Г. Пыхтинъ	283	33	по распоряженію С. Пыхтина
Преподаватели : А. М. Шерръ	310	72	по распоряженію А. Шерра
В. И. Фридрихъ	174	95	по распоряженію В. Фридриха
Е. П. Кобычкіна	73	66	по распоряженію Е. Кобычкиной
П. А. Ильиничъ	289	"	по распоряженію П. Ильинича
К. Я. Теодоровичъ	263	50	по распоряженію К. Теодоровича
В. И. Миць	281	44	по распоряженію В. Мица
Ф. И. Келлеръ	371	17	по распоряженію Ф. Келлера
А. С. Вельфъ	82	87	по распоряженію А. Вельфа
М. Л. Нескорожаная	119	71	по распоряженію М. Нескорожаной
А. Л. Кулешкина	138	12	по распоряженію А. Кулешкиной
В. Ф. Кленевскій	431	61	по распоряженію В. Кленевскаго
Л. С. Сочинскій	311	66	по распоряженію Л. Сочинскаго

Рис.19 Вимогова відомість на видання заробітної плати особовому складу Елисаветградського земського реального училища за лютий 1919 року

справа 315 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за березень і квітень місяці 1919 р.»,

справа 316 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за травень, червень і липень місяці 1919 р.», справа 317 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за серпень і вересень місяці 1919 р.», справа 318 «Рахунки і вимогові відомості на видання заробітної платні особовому реальному складу училища за жовтень і листопад місяці 1919 р.».

Як бачимо кількість справ із фінансово-господарськими документами складає 54 одиниць зберігання або 16,87% справ фонду 60 Єлисаветградське земське реальне училище, тобто вони майже вдвічі перевищують справи які ми віднесли до нормативних.

Окрему категорію справ складають справи з діловою кореспонденцією, зокрема, листуванням Єлисаветградського земського реального училища з різними установами, відомствами та особами. Це такі справи: справа 4 «Листування з Міністерством народної освіти та попечителем Одеського учбового округу про організацію публічних лекцій і читань», справа 5 «Листування з навчальними закладами та майстернями про придбання посібників. Прохання про переведення до Єлисаветградського училища», справа 40 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про обрання та затвердження особового складу правління та педагогічної Ради», справа 41 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про проведення читань релігійного змісту. Клопотання про надання матеріальної допомоги, про дозвіл надання в оренду учням приватних квартир», справа 42 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про зміну статуту училища. Доповідь ревізійної комісії про стан училища», справа 43 «Листування з Єлисаветградською земською управою про асигнуванні грошей на утримання реального училища, малбвального класу, організацію публічних читань та господарських потреб», справа 51 «Листування з Міністерством освіти за запитами про учнів, із земською управою про

проведення екзаменів учнів. Список осіб які підлягають обранню на офіцерські посади в державне ополчення», справа 68 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення та звільнення викладачів. Список викладачів училища», справа 75 «Листування з попечителем Одеського учбового округу з питань навчальної роботи та із земською управою про проведення ремонту в училищі», справа 86 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення викладачів на посади в училищі», справа 92 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про роботу метеорологічної станції, про проведення публічних читань та ін.», справа 99 «Листування з Херсонським єпархіальним училищем, Радою та ін. про проведенні при училищі публічних читань. Програма читань», справа 100 «Листування з приватними особами з фінансових питань. Клопотання про звільнення від екзаменів, видачу атестатів та ін.», справа 115 «Таємне листування з попечителем Одеського учбового округу і адміністрацією інших училищ про політичну благонадійність і дисципліну окремих учнів», справа 131 «Листування з попечителем про призначення і переміщення осіб викладачів», справа 138 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення учителів на посаду. Послужні записи викладачів училища», справа 157 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення викладачів на посади в училищі», справа 158 «Листування з попечителем учбового округу і клопотання про призначення викладачів на роботу. Списки слкжбовців яким призначена пенсія», справа 173 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення викладачів. Клопотання про звільнення від сплати за навчання», справа 181 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про особовий склад училища», справа 182 «Листування з попечителем Одеського учбового округу, клопотання про прийом в училище, свідоцтва про освіту учнів», справа 183 «Листування з Єлисаветградською міською управою про призначення станових стипендій, ремонт училищ, звільнення від платні за навчання», справа 191 «Листування

з попечителем Одеського учбового округу, про службовців, про призначення викладачів на посади, надання відпусток і іншим питанням», справа 212 «Листування з попечителем Одеського учбового округу і клопотання викладачів про призначення на посади в училищі», справа 226 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення і звільнення викладачів зі служби в училищі, про дозвіл відпусток. Рапорти викладачів про виконання навчальних програм», справа 233 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про звільнення службовців, відомості про кількість прочитаних і пропущених уроків. Список службовців», справа 246 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення викладачів на вакантні місця в училищі», справа 262 «Листування з Херсонським губернатором про політичну благонадійність осіб, які проходили випробування на звання учителя», справа 288 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про призначення і переміщення на службу осіб викладацького складу», справа 289 «Листування з іншими навчальними закладами про допуск до екзаменів, про повернення Проскурівського реального училища в м. Проскурів, про дозвіл утримувати учнівські квартири», справа 295 «Листування з судовим приставом про стягнення з А.М. Купетіна грошового боргу», справа 301 «Листування з Херсонським губернським комісаром Тимчасового уряду про взяття під госпіталь будівлі реального училища. Статут союзу службовців урядових установ м. Єлисаветграда».

Таким чином, справи у яких зосереджена ділова кореспонденція фондоутворювача – Єлисаветградського земського реального училища складають 32 одиниці зберігання. Отже, серед справ фонду 60, справи з діловою кореспонденцією складають 10% фонду 60 в Державному архіві Кіровоградської області.

Окрему категорію справ фонду 60 складають різноманітні протоколи засідань інституцій фондоутворювача (правління, педагогічна рада та ін.), які

об'єднані в окремі справи. Це, зокрема, справа 2 «Протоколи засідань правління училища», справа 8 «Протоколи засідань педагогічної ради», справа 9 «Протоколи засідань педагогічної ради», справа 10 «Протоколи засідань правління училища», справа 22 «Протоколи засідань педагогічної ради Єлисаветградського земського вищого реального училища», справа 24 «Протоколи засідань правління училища», справа 36 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій. Відомості вступних іспитів вступників до училища», справа 49 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій та екзаменаційні відомості», справа 54 «Протоколи екзаменаційних комісій, відомості вступних іспитів», справа 60 «Протоколи екзаменаційних комісій, відомості вступних іспитів», справа 64 «Протоколи екзаменаційних комісій, відомості вступних іспитів вступників до училища», справа 80 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій та екзаменаційні відомості», справа 83 «Протоколи педагогічної ради Єлисаветградського вищого реального училища», справа 90 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій та екзаменаційні відомості», справа 97 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій, екзаменаційні відомості. Атестати і свідоцтва учнів», справа 103 «Протоколи комісії публічних читань», справа 104 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій. Програми предметів які вивчаються в училищі. Відомості вступних випробувань», справа 112 «Протоколи засідань педагогічної ради училища», справа 113 «Протоколи правління Єлисаветградського земського реального училища», 114 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій. Програми з предметів. Відомості вступних випробувань», справа 120 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій. Відомості вступних випробувань. Програми предметів які вивчаються в училищі», справа 121 «Програми предметів які вивчаються в училищі. Протоколи засідань екзаменаційних комісій. Відомості вступних випробувань», справа 122 «Протоколи педагогічної ради училища», справа 127 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій, екзаменаційні відомості. Програми предметів які вивчаються в училищі», справа 145 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій та екзаменаційні

відомості учнів», справа 156 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій та екзаменаційні відомості», справа 164 «Протоколи педагогічної ради Єлисаветградського земського реального училища», справа 176 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій та екзаменаційні відомості учнів», справа 209 «Протоколи екзаменаційних комісій та екзаменаційні відомості, свідоцтва учнів про освіту», справа 210 «Протоколи засідань екзаменаційних комісій, екзаменаційні відомості та автобіографії учнів», справа 216 «Протокольна книга засідань педагогічної ради Єлисаветградського земського реального училища», справа 243 «Протоколи екзаменаційних комісій та відомості, свідоцтва про освіту», справа 251 «Протоколи засідань педагогічної ради Єлисаветградського земського реального училища», справа 268 «Протоколи екзаменаційних комісій. Загальний список учнів додаткового класу та сторонніх осіб які виявили бажання пройти випускні випробування», справа 272 «Протоколи засідань педагогічної ради», справа 298 «Протоколи засідань батьківського комітету училища».

Таким чином, ми бачимо, що у фонді 60 Єлисаветградське земське реальне училище Державного архіву Кіровоградської області протоколи різних училищних інституцій зібраних у окремі справи складають 36 одиниць зберігання, або 11,25% справ даного фонду.

Аналізуючи різні групи документів фонду 60 Єлисаветградське земське реальне училище Державного архіву Кіровоградської області ми також можемо виділити в окрему категорію звітну документацію, яка також сформована у окремі справи даного фонду. Це, зокрема, справа 3 «Звіти про стан Єлисаветградського реального училища», справа 13 «Звіти про стан Єлисаветградського реального училища», справа 39 «Звіти про стан земського реального училища», справа 82 «Звіти про стан Єлисаветградської метеорологічної станції. Рішення комісії з освіти про діяльність училища», справа 88 «Звіт про стан училища», справа 93 «Звіт про стан училища. Клопотання викладачів про отримання посад, батьків учнів про звільнення

від плати за навчання, про відпустки та інші питання», справа 101 «Звіт про стан училища», справа 102 «Звіт про стан училища. Список підручників які використовувалися в училищі. клопотання про вступ до училища, оренду приватних квартир та ін.», справа 118 «Звіт про стан Єлисаветградського земського реального училища, відомості про освіту», справа 129 «Звіти про стан училища», справа 130 «Звіти про стан училища», справа 160 «Звіт про стан Єлисаветградського земського реального училища», справа 214 «Річні звіти про стан училища», 270 «Звіт про стан училища, витребувальні відомості на оплату праці особового складу».

Таким чином справ із фінансово-господарськими документами звітна документація оформлена в окремі справи фонду 60 Єлисаветградського земського реального училища нараховує 14 одиниць зберігання, що складає 4,37% усіх справ даного фонду.

Таким чином, можна стверджувати, що в даному фонді містяться нормативно-розпорядчі справи (30 справ), справи з діловою кореспонденцією (32 справи), протоколи різних училищних інституцій (36 справ), звітна документація (14 справ).

Щодо інших 208 одиниць зберігання із досліджуваного нами фонду 60 Єлисаветградського земського реального училища то це об'єднані в справи особові документи викладачів та учнів реального училища (справи 6, 11, 12, 15, 19, 44, 45, 46, 47, 52, 57, 63а, 70, 76, 77, 78, 106, 107, 133, 134, 146, 167, 172, 177, 184, 185, 189, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 207, 211, 218, 231, 232, 239, 244, 245, 247, 248, 256, 257, 264, 265, 274, 275, 276, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 294, 299, 319), навчальні документи (справи 14, 18, 28, 29, 32, 38, 50, 55, 59, 60, 61, 66, 67, 71, 94, 98, 105, 147, 149, 159, 178, 179, 180, 190, 193, 203, 205, 219, 220, 221, 224, 225, 230, 240, 249, 252, 254, 255, 259, 269, 279, 281, 320).

Вивчення опису фонду 60 Єлисаветградського земського реального училища засвідчує, що в Державному архіві Кіровоградської області, де зберігається даний фонд була здійснена експертиза його цінності. Необхідно врахувати, що в «теперішньому українському архівознавстві експертиза цінності документів розуміється як певний спосіб (метод), за допомогою якого, на підставі функціонального аналізу фондоутворювачів (тобто їх структури, функцій, компетенції, видів діяльності і взаємозв'язків), всебічного вивчення документів (типів, видів, форм, змісту), застосування конкретних нормативних і методичних посібників (переліків документів, номенклатур справ), відбирають документи для внесення до складу НАФ та визначають строки зберігання документів залежно від їхнього історичного, наукового, культурного, соціально-правового чи практичного значення, а також здійснюють віднесення документів НАФ до категорії унікальних, їх грошову оцінку, а також вилучення документів із НАФ»⁸⁵.

У описі справ фонду 60 архівістами виокремлено 34 справи в категорію особливо цінні (ОЦ). Це справи 2 «Протоколи засідань правління училища», 3 «Звіти про стан Єлисаветградського реального училища», 5 «Листування з навчальними закладами та майстернями про придбання посібників. Прохання про переведення до Єлисаветградського училища», 6 «Свідоцтва про освіту учнів», 7 «Справа про купівлю будинку для училища», 13 «Звіти про стан Єлисаветградського земського реального училища», 23 «Статут Єлисаветградського реального училища і листування з Херсонським губернським і попечителем Одеського учбового округу про виклопотання для училища прав присвоєних урядовим учбовим закладам, про затвердження статуту», 34 «Розпорядження попечителя Одеського учбового округу», 39 «Звіти про стан земського реального училища»,

⁸⁵ Сельченкова С. Зміни в архівному законодавстві щодо експертизи цінності документів. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 25-31. (27)

I.-					
№	Дело:	Заголовок	ДНИ	К-то	Об-
п/п	шро- нов.	единица хранения	начала и окончания / крайние даты/ ед. хр.	ЛМО- ТОВ	МО- КИ
1	2	3	4	5	6
1.	: Дело об открытии Елисаветградского Земского Реального Училища. Устав училища.		: 4 апреля 22 мая 1870 г.	: 39	: 11 5 д. 11
2.	: протоколы заседания правления учили- ща.		: 5 апреля 25 июля 1870 г. 1874 г.	: 115	: 04
3.	: Отчеты о состоянии Елисаветградского реального училища.		: 1 июня 26 ноября 1870/9 гг.	: 226	: 10 04
4.	: переписка с министерством Народно- просвещения и директором Одесского учебного округа об организации пуб- личных лекций и чтении.		: 11 ноября 31 декабря 1870 г. 1882 г.	: 37	
5.	: переписка с учебными заведениями и мастерскими о преобретении нагляд- ных пособий, прошение о переводе в Елисаветградское училище.		: 8 августа 1870 г. октябрь 1882 г.	: 122	: 04
6.	: Свидетельства об образовании учащихся.		: 1870-1881 г. 2 июня 23 февраля 1901 г.	: 132	: 04
7.	: Дело о найме и покупке дома для учи- лища.		: 5 апреля 2 октября 1870 г.	: 7	: 04
8.	: протоколы заседания педагогического совета.		: 1 марта 10 июня 1871/2 гг.	: 122	
9.	: протоколы заседания Педагогического совета / на академии/.		: 7 августа 26 ноября 1872/4 гг.	: 127	
10.	: протоколы заседания правления учили- ща.		: 14 декабря 22 июня	: 105	

Рис.20 Копія опису фонду 60 Єлисаветградське земське реальне училище із вказанням категорії справ

42 «Листування з попечителем Одеського учбового округу про зміну статуту училища. Доповідь ревізійної комісії про стан училища», 59 «Про випускні та додаткові іспити. Протоколи екзаменаційних комісій та відомості вступних випробувань», 70 «Список учнів які мають бути обрані на офіцерські посади державного ополчення. Клопотання про допуск до екзаменам, оренді приватних квартир та з інших питань», 75 «Клопотання про допуск до іспитів

на звання вчителя і свідоцтва отримавших звання», 88 «Звіт про стан училища», 129 «Звіти про стан училища», 130 «Звіт про стан училища», 136 «Розпорядження попечителя Одеського учбового округу», 150 «Справа про встановлення форменого одягу для учнів», 160 «Звіт про стан Єлисаветградського Земського реального училища», 178 «Відомості вступних іспитів вступників до училища», 179 «Загальні екзаменаційні відомості учнів», 190 «Загальна відомість успішності учнів», 203 «Кондуїтний журнал 1903-1904 рр.», 205 «Відомості успішності учнів», 214 «Річні звіти про стан училища», 220 «Загальна відомість про успішність учнів», 224 «Свідоцтва про освіту учнів, клопотання про прийом до училища, про звільнення від оплати за навчання», 239 «Свідоцтва осіб які склали іспити за 1-6 класи. Клопотання про допуски на повторні екзамени», 240 «Кондуїтний журнал Єлисаветградського земського реального училища», 252 «Постанови комісії про святкування сторічного ювілею вітчизняної війни. Клопотання про прийом до училища, про видання посвідчень та свідоцтв», 254 «Загальна відомість про успішність і поведінку учнів», 264 «Клопотання про звільнення від екзаменів, про надання матеріальної допомоги нужденним учням. Свідоцтва про освіту», 265 «Клопотання осіб про прийом до училища. Клопотання про видання свідоцтв та звільнення з училища», 278 «Кондуїтний журнал училища». Як бачимо більшість справ фонду 60 визначених співробітниками Державного архіву Кіровоградської області як особливо цінні, пов'язані із учнівським складом Єлисаветградського земського реального училища. І це не випадково, адже серед випускників ЄЗРУ було багато видатних вихованців, зокрема, «гірничий інженер Мартін Шимановський (директор-розпорядник акціонерного «Товариства криворізьких залізних руд»); найвидатніший український меценат Євген Чикаленко; театральні діячі Микола Садовський, Панас Саксаганський, Гнат Юра; класики української літератури ХХ ст. Євген Маланюк, Юрій Яновський; білоруський драматург Ригор Кобець; музичні діячі Генріх Нейгауз, Фелікс Блуменфельд, Кароль Шимановський (польський

композитор), художники Самійло Дудін, Олександр Осмьоркін, Петро Покажевський; інженер та етнограф Михайло Васильєв, Олександр Тарковський (батько поета Арсенія Тарковського), Володимир Тьомкін (єврейський релігійний діяч, один із засновників сіонізму та творців держави Ізраїль)»⁸⁶.

Окрім особливо цінних справ у даному фонді архівістами виділено 2 справи в категорію унікальна документальна пам'ятка (УДП). Це справа 1 «Справа про відкриття Єлисаветградського Земського Реального училища. Статут училища» та справа 118 «Звіт про стан Єлисаветградського Земського реального училища. Відомості про освіту».

У вітчизняному архівознавстві термін унікальна документальна пам'ятка з'явився 1994 р., завдяки Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»⁸⁷. Саме в цьому законі, як цілком слушно вказує видатний український архівіст професор Сергій Кулешов, отримала визначення одна з категорій «архівних документів – унікальні документальні пам'ятки»⁸⁸.

⁸⁶ Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. \ За загальною редакцією О.В. Чуднова. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008. – С.264.

⁸⁷ Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>

⁸⁸ Кулешов С. До проблеми віднесення документів Національного архівного фонду України до унікальних. Студії з архівної справи та документознавства. 2008. Т. 16. С. 15-29.

ВИСНОВКИ

Вивчення стану наукового дослідження фонду 60 «Єлисаветградське земське реальне училище» в Державному архіві Кіровоградської області та історії фондоутворювача, засвідчує відсутність їхнього системного та комплексного дослідження.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігається ряд фондів навчальних закладів які діяли на території регіону в ХІХ – на початку ХХ ст.

Одним із найвідоміших тогочасних навчальних закладів було Єлисаветградське земське реальне училище створене 1870 року.

Фонд 60 «Єлисаветградське земське реальне училище» структурно складається із 1 опису який об'єднує 320 справ. До складу фонду входить нормативно-розпорядча документація, ділова кореспонденція, протоколи різних училищних інституцій, звітна документація, особові документи, а також різнопланова навчальна документація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. *Архівні установи України: Довідник К.*, 2000. С. 85-88.
2. Бабенко О., Колєчкін В. Державному архіву Кіровоградської області – 90 років. *Архіви України*. 2016. № 1. С. 50-57
3. Базака Р.В. Преса Кіровоградщини (1874-1921 рр.) : історико-функціональний аспект, типологічна характеристика. Дис. канд. наук із соціальних комунікацій. Запоріжжя, 2015.
4. Бесплатные народные чтения при Елисаветградском Земском Реальном Училище. Первое десятилетие (1893-1903). Елисаветград, 1903.
5. Близнин Г.Я. Высоты полых вод реки Ингула у Елисаветграде. Памяти Г.Я. Близнина. Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Липо-Типография Н.Ш. Сейдера, 1902. С.1-15.
6. Босий, О., Боса, Л. Дослідник степової України. Народна творчість та етнографія. 2005. № 3. С.105-109
7. Босько В. Єлисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел (1873 - 1914). Вечірня газета. 2010. 17 липня. С. 7
8. Бракер Н. Володимир Миколайович Ястребов: До тридцятих роковин смерті. Єлисавет. 1992. 20 травня. С.3
9. Владимир Николаевич Ястребов: Некролог. Киевская старина. 1899. № 10 . С. 121-126.
10. Головата О., Луньов В. Внесок Г. В. Близніна в розвиток метеорології в Єлисаветградському реальному училищі. Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти : І Міжнар. наук. конф., 13 трав. 2020 р., м. Кропивницький : тези доп. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С. 167-171.
11. Голос Юга. №142, от 21 июня 1909 г.
12. *Государственные архивы СССР: Справ. В. 2 ч. М.*, 1989. Ч.1. С. 526-530

13. *Государственные архивы Украинской ССР: Справочник*. К., 1988. С. 150-153
14. Грабовський С. Син степової Еллади. Історичний календар'97. К., 1996. С. 42—43.
15. Григораш В. Де навчалися діти елисаветградців URL: <https://dozor.kr.ua/post/de-navchalisya-diti-elisavetgradtsiv-foto-16512.html>
16. Гуцак І. Вогненних шляхів апостол. Київ. 1992. № 2. С. 105—107.
17. ДАКО. – Ф.60, оп.1, спр.150, арк.19.
18. Державний архів Кіровоградської області URL.: <http://dakiro.kr-admin.gov.ua/index.php> (дата звернення: 25.11.2021).
19. Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Том І. Фонди періоду до 1917 р. Кіровоград, 2005. 292 с. URL.: https://dakiro.kr-admin.gov.ua/book/ReestrD_1.pdf (дата звернення: 25.08.2022).
20. *Державні архіви Української РСР: Короткий довідник*. К., 1972. С. 115-117
21. Єлисаветградське реальне училище. Фонд.№60, інв. Опис.№1. Державний архів Кіровоградської області URL.: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/op/dorad/60-1.pdf>
22. Зеленська Н.М. Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. К., 2013.
23. Златопільська чоловіча гімназія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%87%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%B0_%D0%B3%D1%96%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96%D1%8F
24. Карповець Н. Листування В.Ястребова і Ф.Вовка. Берегиня. 1997. № 1-2. С. 110-126

25. *Кіровоградський обласний державний архів: путівник* / упоряд: Є.Й.Горбунова та ін. К., 1966. 255 с.
26. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. / За загальною редакцією О.В. Чуднова. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008. – С.264.
27. Колечкін В. Державний архів Кіровоградської області у Всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С.117-121
28. Кривенко В. Зникаючі сліди історії. Народне слово. 2012. 29 березня
29. Кулешов С. До проблеми віднесення документів Національного архівного фонду України до унікальних. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2008. Т. 16. С. 15-29.
30. Куценко Л. «Я свідомий гріха, що беру на себе...». Дивослово. 1996. № 4. С.15—16; Крупач М. Маланюк Євген Філімонович. Довідник з історії України. 2-е видання. К., 2001. С. 445.
31. Куценко Л. Співець степової Еллади. Дзвін. 1991. № 7. С. 138—141.
32. Лісниченко Ю. Чужий по крові, та рідний за духом: До 150-річчя Володимира Ястребова. Вечірня газета. 2005. 5 серпня.
33. Любарський Р. Ястребовські читання. Перші. Міжнародні. Народне слово. 2011. 27 жовтня.
34. Люта О. Початкова освіта в Єлисаветграді другої половини ХІХ ст. Наукові записки. Серія: Історичні науки. Вип.10. Кіровоград, 2007 С. 117-123. (118).
35. Матяш І. Б. Специфічні принципи і методи архівознавства. *Архіви України*. 2010. № 5(270). С.20.
36. Милько В. І. Гімназії українських міст у період модернізації російської імперії (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). *Проблеми історії України ХІХ — поч. ХХ ст.* Випуск 26. 2017. С.195-209. С.201.
37. Ніколаєвський В. Патріот степового краю. 21-й канал. 2012. 27 вересня.

38. Орел С. Чарівний меч Володимира Ястребова. Народне слово. - 2005. 16 серпня.
39. Орлик В. Поляки в Єлисаветградському земському реальному училищі (1870-1919 pp.). Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 2017. № 16/17. S.13-18
40. Орлик В.М., Присяч Н.Д. До питання організації природничих досліджень у Російській імперії (на прикладі Єлисаветградського земського реального училища). Південь України у вітчизняній історії. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: «Астропринт», 2012. – С.80-85.
41. Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища в 1876/7 академическом году. И о метеорологической станции за всё время её существования. – Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1878.
42. Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища в 1913 году. – Елисаветград: Тип. Елисаветградского уездного земства, 1914
43. Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища за 1894 год. – Елисаветград: Русская скоропечатня Гольденберга, 1895.
44. Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища за 1898 год. – Елисаветград: Паровая Типо-Литография О.М. Гольденберга, 1899.
45. Оцифровані описи справ дорадянського періоду. Державний архів Кіровоградської області. URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/e-op.php>
46. Памяти Г.Я. Близнина. Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Липо-Типография Н.Ш. Сейдера, 1902
47. Памятная книжка для учеников Елисаветградского земского высшего реального училища. – Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1873. 8 с.
48. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елисаветград: Лито-Типография Бр. Шполянских, 1897.

- 49.Поліщук В. Маловідомі факти про рід і дитинство Юрія Яновського.
URL: <https://web.archive.org/web/20171017145726/http://m.day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/budynok-z-viknamy-na-staru-fortecyu>
- 50.Положение о губернских и уездных земских учреждениях. 1 января 1864 г. Реформы Александра II. М.: Юридическая литература, 1998.
- 51.Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>
- 52.Ремісничо-грамотне училище. URL: <https://tusovka.kr.ua/remisnicho-gramotne-uchilische>
- 53.Сельченкова С. Зміни в архівному законодавстві щодо експертизи цінності документів. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 25-31. (27)
- 54.Степанова О. Для кого створили перше училище в Єлисаветграді. URL: <https://dozor.kr.ua/post/dlya-kogo-stvorili-pershe-uchilishche-v-elisavetgradi-foto-6520.html>
- 55.Степанова О. Єлисаветградське реальне училище – «розсадник» українства і науки. URL: <https://dozor.kr.ua/post/elisavetgradske-realne-uchilische--rozsadnik-ukrainstva-i-nauki-4562.html>
- 56.Степанова О. Школа геніїв у Єлисаветграді: Історія "Дому офіцерів"
URL: <https://dozor.kr.ua/post/shkola-geniiv-u-elisavetgradi-istoriya-domu-ofitseriv-foto-4037.html>
- 57.Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. К., 2009. С.24.
- 58.Трибуцька О. А. Державному архіву Кіровоградської області – 85 років. *Архіви України*. 2010. № 5. С. 91-103
- 59.Чернишенко І. «Неабиякий педагог...»: М. Р. Завадський (1848–1926) // РІШ. 1998. № 4;
- 60.Чуднов, О. (). Сенатор Михайло Завадський. Єлисавет, 4, 1993, 19
- 61.Шевченко С.І. Вершники на Інгулі. Кіровоград: ПП “Центр оперативної поліграфії “Авангард”, 2013. 332 с. 21.

62. Шевченко С.І. Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860–1920 рр.). Кіровоград, 2007. С.7.
63. Ястребов Володимир Миколайовичю URL:
http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0009032
64. *Crimsted Kennedy P. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukrain and Moldavia. Princeton, 1988. В.1. Р. 739-741*
65. Kovalska L. Methodology of archival research of thematic complexes of files. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. №4. 2018. С.64-70 (С.66)*